The Decision According to the School of Hillel in Yavneh / ההכרעה כבית הלל ביבנה

Author(s): שמואל ספראי and Shmuel Safrai

Source: *Proceedings of the World Congress of Jewish Studies / דברי הקונגרס העולמי למדעי היהדות*, תשל"ז / 1977, Vol. ז‎, Volume 3: Studies in the Talmud, Halacha and Midrash / כרך ג: מחקרים בתלמוד, הלכה ומדרש‎ (1977 / תשל"ז), pp. 21-44

Published by: World Union of Jewish Studies / האיגוד העולמי למדעי היהדות

Stable URL: https://www.jstor.org/stable/23524678

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at https://about.jstor.org/terms

is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Proceedings of the World Congress of Jewish Studies / דברי הקונגרס העולמי למדעי היהדות*

This content downloaded from 129.98.102.23 on Fri, 16 Dec 2022 05:12:20 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

ההכרעה כבית הלל ביבנה*

שמואל ספראי

לרעי יהודה אשכנזי נ"י
למלאת לך חמישים שנה

מסורת רווחת בספרות התנאית[1] והאמוראית[2] כי נפסקת הלכה כבית הלל, וכי ביבנה אף יצאה בת קול וקבעה, שהלכה כבית הלל: "תני יצאה בת קול ואמרה אילו ואילו דברי אלהים חיים אבל הלכה כדברי בית הלל. איכן יצאת בת קול רב ביבי אמר בשם רבי יוחנן ביבנה יצאת בת קול"[3]. בתלמוד הבבלי מצינו אף כמה פעמים, "כי בית שמאי במקום בית הלל אינה משנה"[4]. נראים הדברים, כי כבר בעריכת המשנה של רבי יהודה הנשיא ובקבצי המשניות שקדמו לו מודגש הדבר בכמה צורות, כגון הסתמות המרובות, שנסתמו במשנתנו לפי בית הלל, או החזרות שחזרו בית הלל להורות כבית שמאי. בידוע אין במשנה שלנו ולו פעם אחת שחזרו בית שמאי להורות כבית הלל, אך מצויות כמה וכמה חזרות שחזרו בית הלל להורות כבית שמאי[5]. אין לראות את סיבת הדבר בקשיחותם של בית שמאי ובאי־רצונם לחזור בהם לעולם, אלא בעובדה, שאין כל טעם להזכיר שבית שמאי חזרו והודו לבית הלל, שכן בין כך או כך ההלכה כבית הלל, אולם יש עניין להזכיר, כי בית הלל חזרו והודו לבית שמאי, שהרי בהודאה זו נקבעת ההלכה כבית שמאי.

המעיין במסורות השונות התנאיות והאמוראיות בענייננו עומד מיד על ההבדל שביניהן. בעוד שבסוגיות שבתלמודים מסופר שיצאה בת קול ואמרה "...אבל הלכה כדברי בית הלל", הרי בתוספתא רק נאמר: "לעולם הלכה כדברי בית

* זמן מה לאחר שהרציתי את הדברים ובשעה שהמאמר היה בדפוס הופיע בידי תלמידי ד"ר א' ביטמן מאמר בסיני כרך פב חוב' ג—ד (תשל"ח), עמ' קפה—קצו: "לטיבו של הכלל הלכה כבית הלל" שיש בו כמה מן הדעות שבמאמר זה.

1 תוספתא סוכה ב ג (לפי כ"י וינה ולונדון ודפוס ראשון וחסרה הפיסקה בכ"י ערפורט): שם יבמות א יג; שם עדויות ב ג; ירושלמי ברכות א (ג ע"ב); שם יבמות א (ג ע"ב); שם סוטה ג (יט ע"א); שם קידושין א (נח ע"ד); בבלי עירובין ו ע"ב; ראש השנה יד ע"ב; חולין מג ע"ב ועוד.

2 ירושלמי ובבלי שם; ברכות יא ע"א; שם נא ע"ב; שם נב ע"א; עירובין יג ע"ב; פסחים קיד ע"א; כתובות ס ע"ב ועוד.

3 ירושלמי ברכות א (ג ע"א); שם סוטה ג (יט ע"א). המסורת כי יצאה בת קול ופסקה הלכה כבית הלל נמצאת כמה פעמים אף בבבלי (ברכות נא ע"ב; עירובין ו ע"ב; שם יג ע"ב; פסחים קיד ע"א; יבמות יד ע"א) אולם לא היה ידוע לבבלי, כי בת הקול יצאה ביבנה. על כל פנים אין הדבר נזכר בו.

4 ברכות לו ע"ב; ביצה יא ע"ב; יבמות ט ע"א.

5 יבמות טו ב; גיטין ד ה; עדויות א יב—יד (ארבע הלכות) כלים ט ב; אהלות ה ג—ד (שתי הלכות). וראה תרומות ה ד וירושלמי לסוגיה ד (מג ע"ג—ע"ד).

This content downloaded from
129.98.102.23 on Fri, 16 Dec 2022 05:12:20 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

הלל". השוואת הברייתות שבתוספתא לאלו שבתלמודים מלמדתנו, שלפנינו אותה ברייתא, אלא שהתוספתא לא ידעה שיצאה בת קול וקבעה הלכה. והרי הברייתא בשלושת המקורות המקבילים:

תוספתא[6]	ירושלמי[7]	בבלי[8]
לעולם הלכה כדברי בית הלל הרוצה להחמיר על עצמו ולנהוג כדברי בית שמיי וכדברי בית הלל על זה נאמר והכסיל בחשך ילך. התופס קולי בית שמיי וקולי בית הלל, רשע. אלא אם כדברי בית שמיי כקוליהן וכתומריהן אם כדברי בית הלל כקוליהן וכתומריהן.	הרוצה להחמיר על עצמו ולנהוג כחומרי בית שמאי וכחומרי בית הלל על זה נאמר הכסיל בחושך הולך. כקולי אילו ואילו נקרא רשע אלא אי כקולי או כחומרי דדין אי כקולי וכחומרי דדין. הדין דתימ' עד שלא יצאת בת קול אבל מציא' בת קול לעולם הלכה כדברי בית הלל וכל העובר על דברי בית הלל חייב מיתה. תני יצאת בת קול ואמרה אילו ואילו דברי אלהים חיים אבל הלכה כבית הלל איכן יצאת בת קול? ר' ביבי בשם ר' יוחנן ביבנה יצאת בת קול.	לעולם הלכה כבית הלל והרוצה לעשות כדברי בית שמאי עושה כדברי בית הלל עושה, מקולי בית שמאי ומקולי בית הלל, רשע. מתומרי בית שמאי ומחומרי בית הלל, עליו הכתוב אומר הכסיל בחושך הולך אלא אי כבית שמאי כקוליהון וכתומריהן אי כבית הלל כקוליהן וכתומריהון [הא גופא קשיא אמרת לעולם הלכה כבית הלל והדר אמרת הרוצה לעשות כדברי בית שמאי עושה לא קשיא כאן קודם בת קול כאן לאחר בת קול].

האלמנטים המצויים בשלושת המקורות המקבילים הם: (א) הרוצה לנהוג כבית שמאי נוהג כבית שמאי, והרוצה לנהוג כבית הלל נוהג כבית הלל; (ב) אין לבחור את הקולות של שני הבתים, כשם שאין טעם לבחור בחומרות של שני הבתים; (ג) לעולם הלכה כבית הלל. בתלמודים נוסף, כי יצאה בת קול ואמרה הלכה כבית הלל. בתלמד הירושלמי מובאת המסורת על בת הקול בלשון "תני" ובבבלי מובא הדבר כעובדה ידועה, שיצאה בת קול ואמרה מה שאמרה. אולם התוספתא לא ידעה על בת הקול. הירושלמי אמנם מציין מסורת זו במונח "תני", אך מצינו כמה וכמה פעמים בירושלמי את הלשון "תני" למעשים ומסורות אמוראיים[9]. מובטח לנו שבימיו של רבי יוחנן, ומסתבר שכבר לפניו, ידעו שיצאת בת קול.

6 תוספתא סוכה ב ג (ראה הערה 1); יבמות א יג; עדויות ב ג.

7 ירושלמי ברכות א (ג ע"ב); יבמות א (ג ע"ב); סוטה ג (יט ע"א); קידושין א (נח ע"ד).

8 עירובין ו ע"ב; ראש השנה יד ע"ב; חולין מג ע"ב.

9 בירושלמי ברכות ז (יא ע"ג): "תני היה יושב ואוכל בשבת ושכח ולא הזכיר של

This content downloaded from 129.98.102.23 on Fri, 16 Dec 2022 05:12:20 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

לפי הירושלמי מבנה הברייתא ברור ומובן. תחילה נאמר, כי כל הרוצה לנהוג כאחד הבתים רשאי, וכל זאת עד שלא יצאה בת קול, אבל משיצאה בת קול לעולם — הלכה כבית הלל. ברם בתוספתא ובתלמוד הבבלי המבנה אינו ברור לחלוטין. בשני המקורות נאמר תחילה: "לעולם הלכה כדברי בית הלל", ולאחר מכן נאמר, שכל אדם רשאי לנהוג כפי בחירתו. בבבלי נאמר לאחר מכן, שהפיסקה הראשונה, לאחר שיצאה בת הקול, והשנייה, המשאירה את הברירה בידי כל אדם, נאמרה לפני שיצאה בת הקול. בעצם הם הם הדברים האמורים בתלמוד הירושלמי, אבל ערוכים הם בסדר הפוך[10]. יהא הפירוש אשר יהא, ונחזור לפירוש הדברים. כל המקורות מוסרים על הלכה כבית הלל, ובתלמודים נמסר שהלכה זו נקבעה על פי בת קול.

לא רק מחמת העובדה, שבתוספתא אין זכר לבת קול, יש להניח, שמעולם לא הוכרעה ההלכה על פי בת קול, אלא אף העיון בדרכי ההוראה וקביעת הלכה מקרבתנו להנחה, שלא הוכרעה הלכה על פי בת קול. בכל המקומות המרובים המצויים ברחבי הספרות התנאית על הכרעות בהלכה לא מצינו הכרעות על פי בת קול או התגלויות נבואיות כיוצא באלו. החכמים נושאים ונותנים, מכריעים ומפשרים בין שתי הדעות, מוצאים את המשותף ביניהן, נמנים וגומרים וכיוצא באלו הדרכים. וכבר אמורים הדברים בפרשת המחלוקת של רבי אליעזר וחכמים, כשרבי אליעזר ביקש להוכיח את אמיתות דעתו וטען: "מן השמים יוכיחו", ואמנם יצאת בת קול ואמרה, כי ההלכה כרבי אליעזר, עמד רבי יהושע על רגליו, כדברם של החכמים, והכריז: "לא בשמים היא". הסוגיה אף מסבירה: כבר ניתנה תורה מהר סיני — "אין אנו משגיחין בבת קול, שכבר כתבת בהר סיני בתורה אחרי רבים להטות"[11]. נכון הוא, שהסוגיה בבבלי בכמה מקומות, מתוך מגמתה לתאם בין המקורות השונים, סבורה ששתי דעות חלוקות הן: יש שמקבלים את בת הקול כפסק הלכה כבית הלל, ויש שמהלכים אחר דעתו של רבי יהושע, שאין משגיחין בבת קול[12]. הסוגיה משתמשת בסברה זו כדי לדחות קושיה, אולם אין להניח כי הדברים מיוסדים על מסורת כלשהי, שהיו דעות חלוקות בדבר משמעותה

שבת רב אמי חת' ושמואל אמר אינו חוזר" (והשווה הדיון של האמוראים בשאלה זו בבבלי ברכות מט ע"א). בירושלמי מעשר שני ג (נד ע"ב): "תני בר קפרא אמי אב הטומאה דבר תורה וולד הטומאה מדבריהן רבי יוחנן אמר בין זה בין זה דבר תורה". ירושלמי עירובין ו (כד ע"א): "תני מעשה שהיו מסובין באויר חצר וקדשה עליהן השבת אתא עובדא קומי שמואל ואמי מכיון שהתחילו מבעוד יום מותר". וכן בבלי שם פה ע"ב: "אמר רבי יהודה אמר שמואל בני חבורה שהיו מסובין וקדש עליהן היום וכו' ". כיוצא בו פסחים ג (כט ע"ג): "אמר רבי שמואל בר רב יצחק תנא רבי ישושע אונייה תיפטר שיש בו חמץ ואין בו כזית" וכיוצא בו במקומות אחרים. וראה לוי גינצבורג, פירושים וחדושים בירושלמי, ח"א, תש"א, עמ' 77—78 ולעומתו י"נ אפשטיין, מבואות לספרות האמוראים, 1962, עמ' 341 הערה 26. וכבר עמד על כך ח' אלבק בספרו, מחקרים בברייתא ותוספתא, תש"ד, עמ' 13: "שנמצא כמה פעמים בירושלמי הלשון תני" על מימרות אמוראים.

10 לפירוש סתירה זו ראה גינצבורג, שם, עמ' 156 וליברמן, תוספתא כפשוטה למסכת יבמות, עמ' 9. ולהלן בסוף דברינו.

11 בבא מציעא נט ע"א—ע"ב; ירושלמי מועד קטן ג (פא ע"ג—ע"ד).

12 ברכות נא ע"ב—נב ע"א; פסחים קיד ע"א; יבמות יד ע"א.

This content downloaded from 129.98.102.23 on Fri, 16 Dec 2022 05:12:20 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

הסמכותית של בת הקול[13]. המחלוקת המפורסמת בין בית שמאי ובין בית הלל, אם מעידין להתיר אשה עגונה על סמך בת קול, וכיוצא בה ההלכה בסתם במשנה שמשיאין על פי בת קול[14], אינם עניין לנידון, שכן בת הקול בענייני אישות אינה בת קול שנשמעת מן השמים, אלא קול אדם, שאין מוצאו וזהותו מובררים, כפי ששנוי בהמשך המשנה: "מעשה באחד שעמד על ראש ההר ואמר איש פלוני בן פלוני ממקום פלוני מת הלכו ולא מצאו שם אדם והשיאו את אשתו ושוב מעשה בצלמון באחד שאמר אני איש פלוני בן איש פלוני נשכני נחש והרי אני מת והלכו ולא הכירוהו והלכו והשיאו את אשתו"[15].

ברם מסתבר, כי הבעיה העיקרית בפרשת ההכרעה כבית הלל היא: האם היתה אי פעם הכרעה חד פעמית כי ההלכה כבית הלל? בלשון אחר: האם התקיים אי פעם בתקופת יבנה דיון שנסתיים בהכרעה, כי לעולם ההלכה כבית הלל, כי בכל מקום ומקום שנחלקו בית שמאי ובית הלל — הלכה כבית הלל, או שמא הכריעו הלכה אחר הלכה כבית הלל, וממילא היו הלכות שלא הכריעו בהן או אף הלכות שנתקבלו הלכה למעשה כבית שמאי?

בראש יבמות במשנה, בתוספתא ובתלמודים מסופר הרבה על המחלוקת שבין בית שמאי ובית הלל בעניין צרת הבת, שבית שמאי מחייבים את הצרה בייבום ובית הלל סוברים מכיוון שאין האב יכול לייבם את בתו, אף צרתה פטורה מייבום ומותרת לשוק, וכמובן שבמקרה זה אסור היבם לשאתה. מחלוקת זו היתה בה חריפות מיוחדת, שכן אין לפנינו חומרה של בית שמאי או של בית הלל, הלכה שאפשר לקיימה או לפי בית שמאי או לפי בית הלל: מה שכשר ויש לעשותו לפי בית אחד — פסול הוא לחלוטין לפי הבית האחר, או אף הוולד ממזר: "הלכו צרות אילו וניסו, בית־שמאי או' הן פסולות והולד פסול, בית הלל או' הן כשירות והולד כשר. נתיבמו, בית שמאי או' הן כשירות והולד כשר, בית הלל או' הן פסולות והולד ממזר"[16]. המשניות ביבמות א, א—ג ערוכות על פי שיטת בית הלל, שצרות הערווה פטורות מייבום וחליצה, אולם בדור חכמי יבנה לא היתה השאלה מוכרעת. המסורת התנאית מוסרת, ששאלו את רבי יהושע "צרת הבת מהו"[17] ורבי יהושע עונה להם: "מחלוקת בית שמאי ובית הלל והלכה

13 ראה מאמרו של א"א אורבך, הלכה ונבואה, תרביץ יח (תש"ז), עמ' 1—27 ובמיוחד שם, עמ' 9—10. בהמשך דבריו סבור אורבך, כי היו שתי גישות בתפיסתם של תנאים, ורבי אליעזר לא סבר ש"לא בשמים היא". אולם נראה לי, כי אין זה אלא מעולמה של אגדת האמוראים, ובהכרעת הלכה לא הכריעו מעולם על פי בת קול, דברי נבואה או דברי חלומות.

14 תוספתא נזיר א א; משנה יבמות טז ושווה תוספתא יבמות יד ז.

15 ראה מפרשי המשנה וסוגיית הבבלי שם קנב ע"א. וראה אורבך שם, בנספח עמ' 23.

16 תוספתא יבמות א ח—ט.

17 כך הנוסח בבבלי, שם, טו ע"ב אולם בתוספתא א י (בכל הנוסחאות לרבות קטע מן הגניזה הגדפס בראש מהדורת ליברמן) ובירושלמי שם (ג ע"א): "שאלו את ר' יהושע בני צרות מה הן". אולם בעיקרו של דבר היא אותה השאלה: השאלה על "בני צרות" היא מחמת התשובה של רבי יהושע, שראה את בני הצרות כשרים לכהונה. ראה עוד הסוגיה בבבלי שם והערתו הנאה של דוד הלבני, מקורות ומסורות, ביאורים בתלמוד לסדר נשים, 1968, עמ' כ.

This content downloaded from
ffff:ffff:ffff:ffff:ffff:ffff on Thu, 01 Jan 1976 12:34:56 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

כדברי מי? אמר להם מפני מה אתם מכניסין ראשי בין שני הרים גדולים בין שתי מחלוקות גדולות בין בית שמאי ובין בית הלל, מתיירא אני שמא ירוצו גלגלתי אבל אני מעיד לכם על שתי משפחות גדולות שהיו בירושלים משפחת בית צבועים מבן עכמאי ומשפחת בית קופאי מבן מקושש שהם בני צרות ומהם כהנים גדולים ושמשו על גבי מזבח". רבי יהושע מעיד על מעשים מלפני החורבן, שנהגו בהם כבית הלל, אך אין כאן הכרעה. חוסר ההכרעה בהלכה זו משתקף בדבריו של רבי טרפון, התאב שתזדמן לידו צרת הבת וינהג כבית שמאי[18]. בשני התלמדים מסופר באריכות, כיצד חכמי יבנה נזעקו אל רבי דוסא בן הרכינס הזקן בחששם שהוא פוסק כבית שמאי בהלכה זו, והסתבר להם שרק יונתן אחיו הצעיר פוסק כך. מתוך המסופר נראה, שההלכה לא הוכרעה. נראה לי, כי המסורת המאוחרת ביותר מדור יבנה מבחינה כרונולוגית לעניין שלפנינו הם דבריו של רבי יוחנן בן נורי[20]: "בא וראה היאך הלכה זו רווחת בישראל, לקים כדברי בית שמאי הולד ממזר כדברי בית הלל, אם לקים כדברי בית הלל הולד פגום כדברי בית שמאי, אלא בוא ונתקין — שיהו הצרות חולצות ולא מתיבמות, ולא הספיקו לגמור את הדבר עד שנטרפה שעה". השעה שנטרפה היא בוודאי שעת מהומה ופולמוס, שמנעה מן החכמים להתכנס ולתקן את התקנה. ניתן לפרש, שהכוונה לימי פולמוס של קיטוס, שכן מצינו כבר את רבי יוחנן בן נורי, חכם שקיבל מינוי בבית הוועד בימי רבן גמליאל[21], ומצינוהו יושב בין "היושבין... חרש" בציפורי בימי פולמוס של קיטוס[22]. אולם קרוב בעיני יותר להניח, שהמדובר על ימי מרד בר כוכבא, כמות שנראה להלן. על כל פנים, לא הוכרעה ההלכה אף בדור הבא, בדור אושא, שכן רבן שמעון בן גמליאל[23] מתייחס לאפשרות זו של רבי יוחנן בן נורי, שיחלצו ולא ייבמו, ואומר שהצעה זו לא תתקן את כל הצרות, שנישאו לפני כן לפי דעתם של בית הלל, ותערער את מעמדן ובמיוחד את מעמד ילדיהן. צרת הבת לא הוכרעה, לא כדעת בית הלל ולא כדעת בית שמאי, לפחות לא בימי דור יבנה ולא בימי רבן שמעון בן גמליאל, מכל מקום לא בראשית ימיו. אילו היתה הכרעה כוללת, המקיפה את כל המחלוקות שבין הבתים, לא היה מקום לא למאבקי התכמים עם ביתו של רבי דוסא בן הרכינס ולא להצעות וללבטים של רבי יוחנן בן נורי ושל רבן שמעון בן גמליאל בדור שלאחריהם.

18 תוספתא, ירושלמי ובבלי שם.
19 ירושלמי שם א (ג ע"א); בבלי שם, טו ע"א.
20 תוספתא שם א ט; ירושלמי שם א (ג ע"א); שם ג (ד ע"ג); בבלי שם יג ע"ב; יד ע"ב; כז ע"א.
21 ספרי דברים פיסקא ט"ז (מהדורת פינקלשטיין, עמ' 20) וראה ג' אלון, תולדות היהודים בארץ־ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, ח"א, תש"ד, עמ' 143.
22 כלים בבא בתרא ב ב ולשייכות המעשה לימי פולמוס של קיטוס ראה אלון, שם, עמ' 262.
23 תוספתא, ירושלמי ובבלי שם. הנוסח "רבן שמעון בן גמליאל" מקוים בכל הנוסחאות, פרט לקטע הנ"ל מן הגניזה, הגורס "רבן גמליאל", ואין כאן אלא השמטה של השם "שמעון", והרי רבן גמליאל עצמו ייבם צרה, כדעת בית שמאי, ולא חש לחליצה.

This content downloaded from 129.98.102.23 on Fri, 16 Dec 2022 05:12:20 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

במשנה ובתוספתא עדויות מוסיף רבי שמעון[23]* שלושה דברים, שהם מקולי בית שמאי ומחומרי בית הלל, וביניהם אף: "קהלת אינו מטמא את הידים כדברי בית שמאי ובית הלל אומרים מטמא את הידים". מחלוקת זו לא הוכרעה בהכרעה כללית כביכול, כדברי בית הלל, אלא מצינו כי הוכרעה "ביום שהושיבו את רבי אלעזר בן עזריה בישיבה ששיר השירים וקהלת מטמאים את הידים"[23]**.

בספרות התנאית מצינו כמה פעמים, כי בימי הבית הוכרעה או שנהגה ההלכה כבית שמאי. אותן גזירות י"ח דבר, שבהם נמנו ורבו בית שמאי על בית הלל, היו בימי הבית[24]. אולם גם בספרות מאוחרת יותר מצינו הכרעות כבית שמאי, או קביעה כי הלכה כבית שמאי. בתוספתא תרומות ג יב: "מאימתי מטמין אותה, בית שמאי אומ' משיינטל מעשר ראשון, בית הלל או' משיינטל מעשר שני. אמ' ר' יהודה הלכה כדברי בית שמאי, אלא שנהגו הרבים כדברי בית הלל. וחכמים או' מוציאין תרומה ומעשרות ומטמין את הגת מיד". או תוספתא מעשר שני ג טו: "בית הלל או' מפריש אדם מעשר ראשון של דמיי ותורמו ואוכלו ואין צריך להפריש שני, בית שמאי או' צריך להפריש שיני, [שאני][25] או' הורם השני הורם הראשון, הורם הראשון לא הורם השני. והלכה כדברי בית שמיי".

כיוצא בו בספרות האמוראית מצינו בסוגיה בבבלי ברכות לעניין הדברים שבין בית שמאי ובית הלל בסעודה: "אמר רב הונא בכוליה פרקין הלכה כבית הלל בר מהא דהלכה כבית שמאי"[26]. בהמשכו של אותו פרק לגבי הלכה אחרת בהלכות סעודה, בדין מי ששכח לברך — האם עליו לברך במקומו או לחזור למקומו ולברך, מהלכת הסוגיה בבבלי כדעת בית שמאי[27] וכבר מנה רב עמרם גאון בסידורו שתי הלכות אלו בין ששת הלכות, שהלכה בהן כבית שמאי, ורובן על פי מהלכיהן של הסוגיות[28].

23* עדויות ה ג ותוספתא שם ב ז. לפנינו "ר' ישמעאל", אולם בכל הנוסחאות: "שמעון", וכן בתוספתא. וכן שנויה מחלוקתנו בשם רבי שמעון בידים ג ה. כך הוא גם סדר התנאים במשנה בעדויות: רבי יהודה, רבי יוסי, רבי שמעון ורבי אלעזר. ראה י"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, תש"ח, עמ' 1193.

23** ידים, שם. על ההכרעה של שיר השירים חלוק רבי עקיבא, אך כולם מודים, כי מעמדה של קהלת הוכרע ביום שהושיבו את רבי אלעזר בישיבה. בו ביום הוכרעו מספר הלכות, לפי המשנה, ורק זו היחידה שבה נחלקו בית שמאי ובית הלל.

24 שבת א ד; תוספתא שם א ט; ירושלמי שם א (ג ע"ג); בבלי שם יג ע"ב. ולעניין הלכה שנהגו כבית שמאי בימי הבית ראה משנת פסחים ח ח; תוספתא שם ז יג; ירושלמי סוף פרק ח ולכל העניין ראה א' ביכלר ב'ספר היובל לבלוך', תרפ"ה, עמ' 21—30 ודבריו של י"נ אפשטיין לדברי ג' אלון במחקרים, ח"א, תשי"ז, עמ' 124 הערה 5. ראה עוד ש' ספראי, העליה לרגל וכו', 1965, עמ' 93 ועמ' 102.

25 כך בכ"י ערפורט. בכ"י וינה שעל פיו העתקנו את הברייתא: שיני־שאני. ראה ליברמן בפירושו, עמ' 761.

26 ברכות נב ע"ב.

27 ברכות נג ע"א.

28 סידור רב עמרם גאון, מהדורת גולדשמידט, עמ' טו. דברי רב עמרם גאון מצוטטים בתוספות לסוכה ג ע"א ד"ה דאמר ולשבת כה ע"ב ד"ה סדין בציצית. השווה עוד בדברי בעל סדר תנאים ואמוראים, מהדורת כהנא, עמ' 13, ודברי ר' יוסף בן עקנין במבוא התלמוד, מהדורת ברעסלויא, עמ' 8. המספרים משתנים ברשימות השונות.

This content downloaded from 129.98.102.23 on Fri, 16 Dec 2022 05:12:20 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

בברייתא אחת בתלמוד הבבלי בעניין שבאגדה מצינו מפורש הכרעה כבית שמאי: "תנו רבנן שתי שנים ומחצה נתלקו בית שמאי ובית הלל הללו אומרים נוח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא והללו אומרים נוח לו לאדם שנברא יותר משלא נברא נמנו וגמרו נוח לו לאדם שלא נברא משנברא"[29]. אמת, "נמנו וגמרו" זה תמוה במקצת הן מבחינת תכנו והן מבחינת צורתו, כפי שציין חכם אחד[30], והאוטנטיות של ברייתא זו מפוקפקת. הברייתא אינה ידועה משום מקור אחר מלבד הבבלי, וגם בה אין שקלא וטרייא בתוכנה. קשה אף הלשון "נמנו וגמרו" לגבי בעיה מעין זו. בבעיה קרובה, האם תלמוד גדול או מעשה, מצינו בספרי דברים את הלשון "ענו כולם ואמרו"[31]. בבבלי: "נענו כולם ואמרו"[32]. בירושלמי[33]: "נמנו", ורק בשיר השירים רבה[34]: "נמנו וגמרו". אולם מה שמפוקפק ביותר מסורת זו הוא, שאין למצוא עקבות לפסק הלכה זה או הכרעה זו ולהשפעתם על דברי תנאים ואמוראים בתפיסת בריאת האדם ומקומו בבריאה. מכל מקום לפנינו מסורת, הקובעת הלכה כבית שמאי, או תפיסה כבית שמאי, ומתעלמת מ"בת קול", שקבעה הלכה כבית הלל, או אף מן הכרעה כללית כבית הלל.

כשאנו מעיינים במסורות אלו וסוקרים אותן כאחד אין לנו אלא להסיק, שמעולם לא הכריעו הכרעה כוללנית אחת, כי ההלכה כבית הלל, אלא הכריעו הלכה אחת אחר חברתה, ויש מהן שלא הוכרעו מחמת שההכרעה היתה קשה והחכמים נשארו בהתלבטויותיהם. עם ההכרעות כבית הלל פשטה התפיסה, שהלכה לעולם כבית הלל, וכמובן שיכלו הלכות מסוימות להתקבל כבית שמאי, או להשאר לפי הנוהג הקדום, שהיה בעיקרו הנוהג של בית שמאי[35]. אולי אופיינית לכך התוספתא בתרומות, שהבאנו לעיל: "הלכה כדברי בית שמאי אלא שנהגו הרבים כדברי בית הלל". משפשטה הלכה כבית הלל, אם בדרך של הכרעה ואם שלא בדרך הכרעה, מחמת ריבוי החכמים שהלכו אחר בית הלל כגון רבי יהושע ורבי עקיבא ואחרים, נתנסח הכלל "לעולם הלכה כבית הלל" ושאין אפשרות לנהוג כאחד הבתים לפי הבחירה, ובימי האמוראים אף הוסיפה האגדה, שבת קול יצאה וקבעה שהלכה כבית הלל. אמנם בת קול אינה הכרעה הלכתית, אך האגדה לא חששה מימיה לספר דברים, גם אם אינם עומדים בבקורתה המדוקדקת של ההלכה והבחנותיה.

בראש תוספתא עדויות אנו שונים: "משנכנסו חכמים בכרם ביבנה אמרו עתידה שעה שיהא אדם מבקש דבר מדברי תורה ואינו מוצא... אמרו נתחיל מהילל ושמאי". בכתב־יד ערפורט: "מה לבית שמאי ומה לבית הילל". מהרי"ן אפשטיין במבואו למשנה ותוספתא עדויות[36] סבור, שכנס זה, שבו נסדרה משנת עדויות

29 עירובין יג ע"ב.
30 א"א אורבך, חז"ל, פרקי אמונות ודעות, תשכ"ט, עמ' 224—226.
31 ספרי דברים, פיסקא מא (עמ' 85) וכך לערך הלשון בכל הנוסחאות.
32 קידושין מ ע"ב.
33 ירושלמי פסחים ג (ל ע"ב); חגיגה א (עו ע"ג).
34 ב יד, לפסוק יונתי בחגוי הסלע. כך גם בכ"י ותיקן 76.
35 ראה מאמרו של א' ביכלר, שהצבענו עליו לעיל בהערה 24.
36 מבואות לספרות התנאים, 1957, עמ' 425—428.

This content downloaded from 129.98.102.23 on Fri, 16 Dec 2022 05:12:20 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

ונסדרו בו המחלוקות של בית שמאי ובית הלל, הוא הכנס שעליו מסופר במקורות תנאים ואמוראים[37]: "מעשה בר' יוחנן בן ברוקא ור' אלעזר חסמא שבאו מיבנה ללוד והקבילו פני ר' יהו' בפקיעין אמ' להם ר' יהושע, מה חידוש היה בבית המדרש היום, אמרו לו תלמידיך אנו ומימיך אנו שותין אמ' להם מה דרש בה[38]... ועוד אחרת דרש דברי חכמים כדרבנות וכמסמרות נטועים... מה נטיעה פרה ורבה אף דברי תורה פרין ורבין. בעלי אסופות — אילו שנכנסין ויושבין אסופות אסופות ואומ' על טמא טמא ועל טהור טהור [על טמא במקומו ועל טהור במקומו][39] שמא יאמר אדם בדעתו הואיל [ובית שמיי מטמין ובית הלל מטהרין איש פל' אוסר ואיש פל' מתיר][40] למה אני למד תורה מעתה, תלמוד לומר דברים הדברים אלה הדברים כל הדברים נתנו מרועה אחד, אל אחד בראן, פרנס אחד נתנן, רבון כל המעשים ברוך הוא אמר[ן][41] אף אתה עשה לבך חדרי חדרים והכניס ב[ו][41] [דברי בית שמיי ודברי בית הלל, דברי המטמאין ודברי המטהרין]"[42].

ברם ספק רב אם לפנינו אותו כנס. הכנס הנזכר בתוספתא עדויות הוא לשם כינוס דברי בית שמאי ודברי בית הלל, בירור הדעות ובמה היתה המחלוקת. בעוד שהכנס שעליו מסופר בתוספתא סוטה הוא דרשה בשבת בשבחה של תורה ובשבחם של המתכנסים בהדגשת העובדה, ש"דברי תורה פרין ורבין", ובהסברת העובדה, שעל אף שבית שמאי מטמאין ובית הלל מטהרין — כל הדברים מרועה אחד ניתנו ועל האדם לעשות לבו חדרי חדרים ולהכניס בהם דברי בית שמאי ודברי בית הלל. הכנס השני היה כבר בתקופה מאוחרת למדי של ימי יבנה, בימים שלאחר הורדת רבן גמליאל והחזרתו, וכבר היה רבי אלעזר בן עזריה שני לרבן גמליאל ו"לעת זקנותו של ר' יהושע", כפי שאמור באבות דרבי נתן. לפי דברי המכילתא דרבי ישמעאל היה רבי יהושע כבר "כבן שבעים". הכנס הנזכר בתוספתא עדויות אירע, מסתבר, בראשית ימי יבנה, "משנכנסו חכמים בכרם ביבנה". עוד יותר מסופקים דבריו של מהרי"ן אפשטיין המניח, שבאותו כנס שבתוספתא עדויות היה "סידור המחלוקות התלויות משמאי והלל ועד ימיה של יבנה ובירורן והכרעתן". בירורן היה אמנם בכנס הראשון, אך להכרעתן אין זכר[43]. אדרבה; גם בכינוס הראשון וגם בכינוס השני מודגשת העובדה, שהמחלוקות עומדות וקיימות ואין בהן הכרעה, ומשום כך עלול אדם לומר למה לו כל הטורח הזה מכיוון שאין כאן הכרעה, שהרי הללו מטמאין והללו מטהרין.

37 תוספתא סוטה ז ט—יב; ירושלמי שם ג (יח סע"ד); שם חגיגה סוף פרק א (עה ע"ד); בבבלי שם ג ע"א; אבות דרבי נתן, נו"א, יח. והשווה מכילתא דרבי ישמעאל פסחא פט"ז (מהדורת הורביץ־רבין, עמ' 58).

38 בכי"ע: ובמה דרש. באדר"נ ובבבלי: ובמה היתה ההגדה היום. בירושלמי: ומה היתה פרשתו.

39 כך בכ"י וינה. בכ"י ערפורט ובבבלי ליתא.

40 כך בכ"י וינה ודפוס ראשון. ונתקצרו הדברים בנוסחאות האחרות.

41 כך בדפוס ראשון.

42 כך בכ"י וינה ודפוס ראשון ונתקצרו הדברים בנוסחאות האחרות.

43 בשבת קלח ע"ב מצטט ומפרש רבי שמעון בן יוחי את התוספתא: "ולא ימצאו — שלא ימצאו הלכה ברורה ומשנה ברורה במקום אחד", אולם ספק אם רבי שמעון מפרש, שלפנינו הכרעה בין בית שמאי ובית הלל, כפי שפירש רש"י. הוא

This content downloaded from 129.98.102.23 on Fri, 16 Dec 2022 05:12:20 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

אין בידינו לומר, מתי החלו בהכרעות או פשטו ההלכות כבית הלל. אולם נראים הדברים, שבימי רבן גמליאל עדיין לא הכריעו, ואין הצדקה לדבריו של חכם אחד, הסבור כי העם נהגו כבית הלל ובייחוד מפני בית הנשיא שהיו מבית הלל [44]. הסוגיות גם בתלמוד הבבלי וגם בתלמוד הירושלמי במקום אחד מקשות קושיה מתוך הנחה, שרבן גמליאל היה מבית הלל ולא ייתכן שנהג כבית שמאי [45], אך אין הנחה זו מאוששת במקורות התנאיים, במשנה ובברייתא. ואף סוגיות רבות בשני התלמודים אינן מכירות בהנחה זו. עסקנו הרבה בפרשת צרת הבת ובנסיונו של רבי יוחנן בן נורי לפשר בין שתי השיטות. באותו מעשה נזכרים חכמי ישראל הנזעקים לביתו של רבי דוסא בן הרכינס, החכמים הם רבי יהושע, רבי אליעזר בן עזריה ורבי עקיבא. רבן גמליאל לא נזכר כלל. ייתכן שלא השתתף עמהם, כי הוא עצמו נשא את צרת בתו, שהיתה נשואה לאבא אחיו, כפי שהובא בברייתא בבבלי ביבמות טו ע"א: "מעשה בבתו של רבן גמליאל שהיתה נשואה לאבא אחיו ומת בלא בנים וייבם רבן גמליאל את צרתה", אך קרוב יותר להניח, שהיה זה לאחר מותו של רבן גמליאל, ורק באותה שעה החלו חכמים לנטות בהלכה זו כבית הלל, וכשחששו שאחד החכמים פוסק כבית שמאי — הלכו לברר את הדבר. כבר הזכרנו, שהשעה נטרפה ולא הודמנה להם השעה להכריע תוך פשרה, וקרוב להניח, שהכוונה לימי מרד בר כוכבא. ימי פולמוס של קיטוס לא היו בעלי משמעות מכרעת ליהדות ארץ ישראל. היו אמנם גזירות דת בימי המלחמה או בסמוך להם, אך עם עלייתו של אדריינוס בקיץ של שנת 117 והוצאתו להורג של לוסיוס קויטוס, שעמד בראש דיכוי המרד, נרגעו הרוחות והימים הראשונים של ימי אדריינוס היו ימים רגועים בארץ, ובלטה במעשיו של אדריינוס נטייה להתפייסות והבנה כלפי העם היהודי בארץ. ראשי המדברים בין חכמי יבנה, שנטו לבית הלל, היו עדיין פעילים בימים שלאחר פולמוס של קיטוס. על רבי יהושע ורבי עקיבא אנו יודעים בבירור, שעדיין פעלו בימים הראשונים של אדריינוס. מסתבר, איפוא, כי ההליכה לרבי דוסא בן הרכינס היתה לאחר מותו של רבן גמליאל, שנפטר כפי הנראה בסמוך לימי פולמוס של קיטוס, וזמנה בין פולמוס של קיטוס לימי מרד בר כוכבא. בסמוך לימי בר כוכבא הועלתה הצעת הפשרה, שמספר עליה רבי יוחנן בן נורי, אלא שנטרפה השעה ולא הספיקו לתקנה.

מסביר, ששכחת התורה, שמפניה חששו חכמי יבנה, לא היתה אלא החשש, שלא ימצאו הלכה מובררת או משנה מובררת, והרי מחלוקת ברורה הנה הלכה ברורה. ההלכה אינה ברורה, כשאין יודעים מי אמרה ומה דעתם של בית שמאי ומה דעתם של בית הלל.

44 ח' אלבק בהשלמות למסכת יבמות, עמ' 332, וקדמו לו בהנחה זו חכמים רבים.

45 בסוגיית הבבלי בענין צרת הבת שואל הבבלי (ראה בסמוך): "ותסברא רבן גמליאל מתלמידי בית שמאי הוא". התשובה של הבבלי — שאני, בתו של רבן גמליאל דאילונית הואי, היא בוודאי תירוץ דחוק, וכפשוטם של דברים רבן גמליאל נהג במקרה זה כבית שמאי. ראה ביכלר שם, עמ' 22; ל' גינצברג, פירושים וחידושים בירושלמי, ח"א, עמ' 159; L. Finkelstein, Akiba, 1936, pp. 304-306. בירושלמי ביכורים ב (סה ע"ב [=ראש השנה נז ע"א]) שואלת הסוגיה: "ורבן גמליאל ורבי אליעזר (צ"ל: רבי עקיבא, ראה ליברמן, תוספתא כפשוטה זרעים, עמ' 546, הערה 89) לא מן בית הלל אינון הוו".

This content downloaded from 129.98.102.23 on Fri, 16 Dec 2022 05:12:20 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

מעשה זה של רבן גמליאל אינו היחידי, שבו נהג כבית שמאי, במשנה השניה בביצה ב ו ובעדיות ג י שנינו: "שלשה דברים רבן גמליאל מחמיר כדברי בית שמאי: אין טומנין את החמין מיום טוב לשבת, ואין זוקפין את המנורה ביום טוב, ואין אופין פתין גריצין אלא רקיקין. אמר רבן גמליאל: מימיהן של בית אבא לא היו אופין פתין גריצין אלא רקיקין. אמרו לו: מה נעשה לבית אביך שהיו מתמירין על עצמן ומקילין לכל ישראל, להיות אופין פתין גריצין וחורי". רבן גמליאל מהמיר בשלוש הלכות בהלכות יום טוב כבית שמאי. אך יש הבדל ביניהן: בעוד ששתי הראשונות הן מחומרותיו של רבן גמליאל עצמו, הרי לגבי ההלכה השלישית הוא מבקש להסתמך על נוהגו של בית אבא. בעיית הטמנת חמין ביום טוב לקראת השבת היא מציאות התוזרת כמעט בכל שנה, אך כאן אין הוא מסתמך על בית אבא, והחכמים משיבים לו, שנוהגו של בית אבא היה רק חומרא שהחמירו לגבי עצמם אך הקילו לכל ישראל, בעוד שרבן גמליאל מבקש להחמיר ולפסוק כבית שמאי.

לעניינו אולי יש יותר משמעות לגבי ההלכה השניה. בתוספתא ביצה ב יב אנו קוראים: "ומעשה ברבן גמליאל וזקנים שהיו מסובין ברומי ונפלה מנורה בליל יום טוב ועמד ר' עקיבא וזקפה, אמ' לו רבן גמליאל: עקיבא מה לך מכניס ראשך בין המחלוקות. אמ' לו: למדתנו אחרי רבים להטות. אף על פי שאתה אוסר והן מתירין הלכה כדברי המרובין". בימים של הגסיעה השניה לרומי[46] המחלוקת בין בית שמאי ובין בית הלל היא עדיין בחזקת מחלוקת. רבן גמליאל מבקש להכריע כבית שמאי, אולם דעת רובם של החכמים נוטה להכריע כבית הלל ולהתיר את זקיפת המנורה ביום טוב. ועל סמך דעה זו מבקש רבי עקיבא לקבוע הלכה בהלכה זו כבית הלל ולעשות מעשה ברבים בנוכחות רבן גמליאל והזקנים.

עוד הלכה בהלכות יום טוב מהלך רבן גמליאל בדרך בית שמאי ומוסיף עליהם. בביצה א ח שנינו: "הבורר קטנית ביום טוב, בית שמאי אומרים: בורר אכל ואוכל ובית הלל אומרים: בורר כדרכו בחיקו בקנון ובתמחוי, אבל לא בטבלא ולא בנפה ולא בכברה. רבן גמליאל אומר: אף מדיח ושולה". בסוגיה בירושלמי (ס ע"ד) שואלים: "תני אין בוררין ולא טוחנין ולא מרקדין, הבורר והטוחן והמרקד בשבת נסקל וביום טוב סופג את הארבעים והתנינן בורר כדרכו בחיקו ובתמחוי. א"ר חנינה ענתנייה דרבן גמליאל היא היא דרבן גמליאל אמ' אף מדיח ושולה". סוגית הירושלמי הבינה, שרבן גמליאל אינו מוסיף "אף" על דבריהם המקילים של בית הלל, אלא שהדברים מתקשרים לדברי בית שמאי, שאינם מתירים לברור כדרכו, שכן הבורר ביום טוב סופג את הארבעים. רבן גמליאל, מסתבר, אף מחמיר מדברי בית שמאי ואינו מהלך אחר דברי בית הלל[47].

46 במאמר בספר זכרון לנכון (תשל"ח) עמ' 151—167, אני משתדל להוכיח, כי היו שתי נסיעות של חכמי יבנה לרומי. האחת בהרכב רבי אליעזר, רבי יהושע ורבן גמליאל, נסיעה שהתקיימה בימים הסמוכים לנפילת שלשלת הפלאביים, ונסיעה שנייה, מאוחרת יותר, שבה כבר עומד רבן גמליאל בראש החכמים ומצטרפים אליו רבי יהושע, רבי אלעזר בן עזריה ורבי עקיבא; ולא נזכר בה רבי אליעזר.

47 כך הבינו את הסוגיה כמה מן הראשונים. אין למחוק את המלה "אף" על סמך עדויות מעטות, הרוב המכריע של הנוסחאות גורסות "אף" גם בנוסח הירושלמי

This content downloaded from 129.98.102.23 on Fri, 16 Dec 2022 05:12:20 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

אף בהלכות שבת מצינו הלכה אחת, שרבן גמליאל הנהיג בביתו כדעת בית שמאי, ואין המקורות התנאיים תמהים על כך. במחלוקות שבין בית שמאי ובית הלל שבפרק א בשבת, שבית שמאי אוסרים להתחיל במלאכה או אף למסור מלאכה לגוי לפני השבת, אלא אם ברור כי המלאכה תסתיים לפני השבת, אנו קוראים: "בית שמאי אומרים: אין נותנין...ולא כלים לכובס נכרי אלא כדי שיעשו מבעוד יום". להלכה זו מוסיף רבן שמעון בן גמליאל: "נוהגין היו בית אבא, שהיו נותנין כלי לבן לכובס נכרי שלשה ימים קודם שבת" [48]. עדות זו מסתייעת אף בעדות של רבי אלעזר ברבי צדוק בברייתא: "של בית רבן גמליאל היו מוליכין כלי לבן שלהן לכובס נכרי שלשה ימים קודם לשבת" [49]. אולי יש עניין לציין, כשרבן גמליאל מביא עדות על נוהגם של בית אביו — כלומר, רבן שמעון בן גמליאל או רבן גמליאל הזקן — אומרים לו חכמים: "מה נעשה לבית אביך שהיו מחמירין על עצמן ומקילין לכל ישראל". אולם במקרה של רבן גמליאל העדות מתקבלת, שכן רבן גמליאל לא החמיר על עצמו, אלא הילך כבית שמאי.

בברייתא אחת, המצויה רק בתלמוד הבבלי, אנו שונים: "תנו רבנן: הביאו לפניו שמן והדס, בית שמאי אומרים: מברך על השמן ואחר כך מברך על ההדס. ובית הלל אומרים: מברך על ההדס ואחר כך מברך על השמן. אמר רבן גמליאל: אני אכריע שמן זכינו לריחו וזכינו לסיכתו, הדס לריחו זכינו לסיכתו לא זכינו". אין כל הצדקה למעט בהכרעה זו, כפי שביקשו כמה מרבותינו הראשונים [51]. האמוראים ראו בהכרעתו של רבן גמליאל הכרעה ממש. יש שפסק כדברי המכריע ויש שלא קבלה מפני שהלכה כבית הלל [52].

בכמה הלכות בסדר נשים ובמיוחד במסכת כתובות נוטה רבן גמליאל ומצטרף לשיטת בית שמאי. בראש פרק ח בכתובות אנו שונים במשנתנו: "האשה שנפלו לה נכסים עד שלא תתארס — מודים בית שמאי ובית הלל שמוכרת ונותנת וקים. נפלו לה משנתארסה — בית שמאי אומרים: תמכור; ובית הלל אומרים: לא תמכור. אלו ואלו מודים שאם מכרה ונתנה — קים. אמר רבי יהודה: אמרו לפני רבן גמליאל הראיל וזכה באשה, לא יזכה בנכסים? אמר להם: על החדשים אנו בושין, אלא שאתם מגלגלין עלינו את הישנים. נפלו משנשאת — אלו ואלו מודים. שאם מכרה ונתנה שהבעל מוציא מיד הלקוחות. עד שלא נשאת ונשאת — רבן גמליאל אומר אם מכרה ונתנה קים. אמר רבי חנינא בן עקביא: אמרו לפני רבן גמליאל: הואיל וזכה באשה, לא יזכה בנכסים? אמר להם: על החדשים אנו בושין. אלא שאתם מגלגלים עלינו את הישנים". בתוספתא ובשני התלמודים [53] אמורים דברי רבן גמליאל בלשון אחרת, אולם כמעט מכל הנוסחאות והפירושים השונים

והדברים מתפרשים גם עם גירסת "אף". ראה אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, עמ' 1012 וליברמן, תוספתא כפשוטה לסדר מועד, עמ' 938.

48 שבת א ח—ט.

49 תוספתא שבת א יב; בבלי שם יט ע"א.

50 ברכות מג ע"ב.

51 ראה תוספות לב"ק ע"א ולפסחים כא ע"א ואחרים.

52 ברכות שם.

53 תוספתא ה א; ירושלמי שם ח (לב ע"א); שם פאה ו (יט ע"ג); בבלי שם עח ע"ב.

This content downloaded from 129.98.102.23 on Fri, 16 Dec 2022 05:12:20 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

בבבלי וחילופי נוסחותיהם עולה, כי רבן גמליאל קרוב יותר לדעת בית שמאי, המיפה את כוחה של האשה וזכותה על נכסיה[54]. יפוי כוחה של האשה משתקף במשנתו של רבן גמליאל גם בהלכות על נאמנותה של האשה, הלכות המצויות במשנת כתובות ויבמות. בכתובות א ו—ט שנויות ארבע הלכות: (א) "היא אומרת משארסתנו נאנסתי...והלה אומר לא כי אלא עד שלא ארסתיך..."; (ב)"היא אומרת מוכת עץ אני...והוא אומר לא כי אלא דרוסת איש את..."; (ג) "ראוה מדברת עם אחד בשוק, אמרו לה: מה טיבו של זה? איש פלוני וכהן הוא..."; (ד) "היתה מעוברת, ואמרו לה: מה טיבו של עובר זה? מאיש פלוני וכהן הוא...". בכל הלכות אלו—רבן גמליאל ורבי אליעזר אומרים נאמנת, ורבי יהושע אומר לא מפיה אנו חיין. אין מכאן ראיה גמורה, שרבן גמליאל מהלך בשיטת בית שמאי, אך קרובים הדברים להאמר, שרבי אליעזר השמתי מייצג את תפיסתם או מוסר למעשה ממסורתם של בית שמאי, בניגוד לרבי יהושע, המהלך בשיטת בית הלל, ורבן גמליאל מצטרף לרבי אליעזר. על כל פנים מצינו הלכה נוספת, אשר בה בית שמאי נוטים להאמין לאשה יותר מאשר בית הלל. ביבמות טו א—ב, בדין האשה האומרת מת בעלי, שלדעת בית הלל אינה נאמנת אלא בבואה מן הקציר ובאותה מדינה, ולדעת בית שמאי לעולם נאמנת. במשנה שלאחריה מורים בית שמאי שתנשא ותטול כתובתה ובית הלל אומרים תנשא ולא תטול כתובתה. אין זה משנה לענייננו, שבשתי הלכות אלו חזרו בית הלל להורות כבית שמאי. עמדתם של בית שמאי, שהאמינו לאשה יותר מאשר האמינו בית הלל, מוצאת את ביטויה גם בהלכות שהורה רבן גמליאל.

ביבמות ראש פרק ה אומר רבן גמליאל: "אין גט אחר גט ולא מאמר אחר מאמר", כלומר: יבם שעשה מאמר ליבמתו האחת—אין המאמר ביבמה השניה ולא כלום, או אם יבם שני עשה מאמר באותה יבמה—אין המאמר השני ולא כלום. למשנה זו קובעת הסוגיה בבבלי יבמות נא ע"ב: "אמר רבי יוחנן: רבן גמליאל ובית שמאי ורבי שמעון בן עזאי ורבי נחמיה כולהו סבירא להו מאמר קונה קנין גמור. רבן גמליאל הא דאמרן, בית שמאי דתנן (שם ג ה) שלשה אחין שנים מהם נשואין לשתי אחיות ועשה בה מופנה מאמר ואחר כך מת אחיו השני בית שמאי אומרים: אשתו עמו והלז תצא משום אחות אשה. ובית הלל אומרים: מוציא את אשתו בגט ובחליצה ואשת אחיו בחליצה". בית שמאי רואים בעשיית המאמר קניין גמור ואם רק עשה מאמר ביבמתו הראשונה, היבמה שנפלה לו לאחר מכן תצא, משום אחות אשתו, ולעומתם בית הלל מסתפקים, האם בכוחו של מאמר לפטור את יבמתו השנייה, ולאידך אף מסופקים, האם יכול להחזיק ביבמתו הראשונה, שרק עשה בה מאמר, ונוהגים לחומרה: "זו היא שאמרו אוי לו על אשתו ואוי לו על אשת אחיו". כמה מן המפרשים ביקשו לפרש, שאין רבן גמליאל מהלך בכול בשיטת בית שמאי, שכן לבית שמאי קונה המאמר מן התורה, ולדעת רבן גמליאל כוחו של המאמר הראשון לתפוס, שהמאמר השני לא מעלה ולא מוריד. אולם בין אם הסוגיה בבבלי הבחינה בין כוחו של המאמר

54 ראה ליברמן, תוספתא כפשוטה לכתובות, עמ' 306—310.

This content downloaded from
129.98.102.23 on Fri, 16 Dec 2022 05:12:20 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

אליבא דבית שמאי ובין הערכת המאמר לפי רבן גמליאל, ודאי שרבן גמליאל קרוב יותר לדעת בית שמאי בהלכה זו.

קרובה לעניין זה היא הסוגיה בבבלי סוכה ז ע"ב: אמר אביי: "רבי ורבי יאשיה ורבי יהודה ורבי שמעון ורבן גמליאל ובית שמאי ורבי אליעזר ואחרים כולהו סבירה להו סוכה דירת קבע בעינן... רבן גמליאל דתניא: העושה סוכתו בראש העגלה או בראש הספינה רבן גמליאל פוסל ורבי עקיבא מכשיר. בית שמאי דתנן: מי שהיה ראשו ורובו בסוכה ושלחנו בתוך הבית בית שמאי פוסלין ובית הלל מכשירין". בבבלי סוכה כג ע"א מובאת ברייתא זו בתוספת מעשה: "מעשה ברבן גמליאל ורבי עקיבא שהיו באין בספינה עמד רבי עקיבא ועשה סוכה בראש הספינה. למחר נשבה רוח ועקרתה, אמר לו רבן גמליאל: עקיבא היכן סוכתך", אלא שהמסורת אינה מובטחת. תחילה יש לזכור, שבמקבילה בירושלמי עירובין וסוכה מיוחס מעשה זה לרבי אלעזר בן עזריה[55]. הסוגיה בירושלמי מצרפת את דעת רבי אלעזר בן עזריה לשיטתם של תכמים אחרים לפי עקרון אחר, ולא לפי השאלה: האם צריכה הסוכה להיות דירת קבע או דירת ארעי. העמדת רבן גמליאל ובית שמאי בשיטה אחת היא במידה רבה מדרך פרשנותו של אביי. ומכל מקום ישנה קירבה מסוימת בין שתי השיטות בעניין סוכה לפי המסורת הבבלית, וסוגיית הגמרא לא ראתה כדבר מוזר שרבן גמליאל יהלך בשיטת בית שמאי.

העניין האחרון בהלכה שנעסוק בו בזיקה לבעייתנו אף הוא רק לפי סוגיית הבבלי. בברכות נג ע"א שנינו: "תנו רבנן: היו יושבין בבית המדרש והביאו אור לפניהם, בית שמאי אומרים כל אחד ואחד מברך לעצמו ובית הלל אומרים אחד מברך לכולן... בית שמאי טעמא קא סברי מפני בטול בית המדרש. תני נמי הכי של בית רבן גמליאל לא היו אומרין מרפא בבית המדרש מפני בטול בית המדרש". לפי סוגיית הבבלי ישנה איפוא קירבה רבה בין דעת בית שמאי ורבן גמליאל. אולם אין הדבר הכרחי, ואף המסורת לדעתו של רבן גמליאל אינה מובטחת. בתוספתא שבת ז ו (בכתב־יד וינה ובדפוס ראשון): "האומ' מרפא, הרי זה מדרכי האמורי, ר' לעזר בי ר' צדוק או' אין או' מרפא, מפני בטול תורה. של בית רבן גמליאל לא היו או' מרפא מפני דרכי האמורי". בכתב־יד ערפורט ובכתב־יד לונדון, וכן בערוך ערך "רפא"[56], חסרות המלים "מפני דרכי האמורי". בכתב־יד לונדון חסרות גם המלים "לא היו". גם אם נקבל את נוסחת כתב־יד ערפורט, ספק הוא מה כוונת התוספתא. האם כוונת הדברים, שהכל מדברי רבי אלעזר בן צדוק, המוסר על מנהגי בית רבן גמליאל במקומות הרבה[57], או שרבן גמליאל סובר, שאין אומרים מרפא מפני דרכי האמורי וכדעת התנא קמא.

יהא פירוש הדברים בתוספתא אשר יהיה, ברור הוא שסוגיית הבבלי ראתה כאן זהות, או לפחות קירבה, בין דעת בית שמאי לדעתו של רבן גמליאל.

בסוף דיוננו על קירבתו של רבן גמליאל לשיטת בית שמאי נעלה פרשה, שכבר

55 ירושלמי עירובין א (יט ע"ב); סוכה ב (נב ע"ד).
56 ראה ערוך השלם, כרך ז, עמ' 291.
57 כדעת ליברמן בתוספתא כפשוטה לשבת, עמ' 94—95.

This content downloaded from 129.98.102.23 on Fri, 16 Dec 2022 05:12:20 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

עמדו עליה כמה חכמים, אלא שמיצו את מידותיהם למעלה ממה שהמקורות מספקים לנו.

בידוע מצינו מחלוקת בין בית שמאי ובית הלל בעניין הוראת תורה לתלמידים, ש"בית שמאי אומרים: אין שונין אלא לכשרים לבני אבות ולבני בני אבות. בית הלל אומרים: לכל אדם". כך הנוסח לפי אבות דרבי נתן נוסח ב[58], ברם בנוסח א אנו שונים: "שבית שמאי אומרים: אל ישנה אדם אלא למי שהוא חכם ועניו ובן אבות ועשיר. ובית הלל אומרים: לכל אדם ישנה שהרבה פושעים היו בהם בישראל ונתקרבו לתלמוד תורה ויצאו מהם חסידים וכשרים"[59]. כמה חוקרים[60], טוענים כי רבן גמליאל "הפטריצי" נהג כבית שמאי והרחיק עניים מבית מדרשו, כפי שמסופר במעשה הורדת רבן גמליאל: "אותו היום סלקוהו לשומר הפתח. ונתנה להם רשות לתלמידים ליכנס שהיה רבן גמליאל מכריז ואומר כל תלמיד שאינו תוכו כברו לא יכנס לבית המדרש וההוא יומא איתספו כמה ספסלי"[61]. לדעת אותם חוקרים, מתקשרת עמדתו זו של רבן גמליאל במימרה המצויה באבות דרבי נתן לעניין התלמידים: "דרש רבן גמליאל הזקן... דג טמא כיצד בן עניים שלמד מקרא ומשנה הלכות ואגדות ואין בו דיעה"[62]. אין ספק, שישנה הגזמה מרובה בציור זה ובהעלאת שלוש המימרות לידי תפיסה אחת ואחידה. תחילה יש לומר, שספק רב אם אמנם כך הורו בית שמאי, שאין שונים תורה אלא לעשיר, כפי שעולה מנוסח א שבאבות דרבי נתן. כבר עמדו חוקרים[63] על כך, כי בדברי תשובתם של בית הלל נאמר: "לכל אדם ישנה שהרבה פושעים היו בהם ונתקרבו לתלמוד תורה ויצאו מהם צדיקים חסידים וכשרים", ומתקבל על הדעת, שדברים אלו הם תשובה לבית שמאי. ששנו: בן אבות וכשר, ובית הלל אומרים, ששונים לכל אדם, שהרבה פושעים זכו בגלל לימוד תורה להיות כשרים, ואין המלה "ועשיר" אלא שיבוש מן "וכשר". ואמנם כך אמורים הדברים במפורש בנוסח ב של אבות דרבי נתן: "בית שמאי אומרים אין שונין אלא לכשרים ובני אבות". ייתכן שנוסח זה היה לפני רבינו יונה, ואולי גם לפני מפרשים אחרים[64]. אף סילוק שומר הפתח עם הורדתו של רבן גמליאל דיבנה והוספת הספסלים מוטלים בספק גדול. במקבילה שבתלמוד הירושלמי[65] לא נזכר כלל עניין שומר הפתח של בית המדרש, וכפי הנראה לא היה קיים מעולם שומר

58 ד (ז ע"ב).
59 ג (שם).
60 פינקלשטיין שם וגינצברג בפירושים וחידושים בירושלמי, ח"ג, תש"א, עמ' 8—187.
61 ברכות כח ע"א.
62 אבות דרבי נתן, נו"א, פ"מ (סד ע"א).
63 יעקב רייפמן, קונטרס רוח חדשה, בית תלמוד ש"ד (תרמ"ה), עמ' 48; ג' אלון, מחקרים, ב, עמ' 221 ואחרים.
64 בפירוש רבינו יונה לאבות א א: "כעניין ששנינו בית שמאי אומרים: אין מלמדין אלא לתלמיד הגון וצנוע כשר וירא שמים". בערך בלשון זו גם אצל ר' שמעון בן צמח דוראן במגן אבות למשנתנו ואצל ר' יצחק אברבנאל בנחלת אבות למשנתנו. הנוסח שמביאים קרוב יותר לנוסח א ורבינו יונה בפירושו ובספר שערי תשובה משתמש רק באבות דרבי נתן נו"א. ראה מבואו של שכטר, עמ' xi.
65 ברכות ד (ז ע"ג—ע"ד); תענית ד (סח ע"ד).

This content downloaded from 129.98.102.23 on Fri, 16 Dec 2022 05:12:20 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

פתח בבתי מדרשותיהם של תנאים[66]. באותה מסורת שבירושלמי נזכר אמנם שהיו ספסלים מרובים: "וכמה ספסלין היו שם רבי יעקב בן סיסי אמר שמונים ספסלין... רבי יוסי ביר' אבון שלש מאות היו שם", אלא שאין בהכרח לומר, שהדברים מוסבים על הוספת ספסלים או על הורדת רבן גמליאל, כפי שנזכר בבבלי. ייתכן שזו מסורת העומדת בפני עצמה, ואין כוונתה אלא לספר לנו, שהיה זה כנס גדול של חכמים ומרובים היו הספסלים[67]. ייתכן אפילו שבראשיתה היתה קיימת מסורת על ריבוי ספסלים, ורק בשלב מאוחר יותר, במסורת הבבלי המאוחרת, הרחיבו את פרשת הספסלים וסיפרו שנוספו ספסלים בעטיה של הורדת רבן גמליאל וסילוק שומר הפתח.

אשר למימרה של רבן גמליאל הזקן על בן עניים, שלמד מקרא ומשנה הלכות ואגדות, אין לה כל עניין בעיוננו. הנוסח הוא "רבן גמליאל הזקן" ואין לנו כל זכות למחוק בזרוע את המלה "הזקן" בלא ראיה של ממש; ונוסף על כך: המימרה כולה סתומה ואינה מתפרשת כלל[68].

כללו של דבר: אם נקבל את גירסתו של התלמוד הבבלי על רבן גמליאל, שהקפיד על כניסתם של תלמידים שאין תוכם כברם, הרי לפנינו עדות נוספת על קירבתו של רבן גמליאל לשיטת בית שמאי, שאמרו שאין מלמדים תורה אלא לבני אבות ולכשרים, בניגוד לדעתם של בית הלל, שהורו שיש ללמד תורה בלא בחירה ובירורה בין התלמידים, וכפי שהיתה הדעה הרווחת בין חכמי יבנה בכללם, שפתחו את דלתות בית המדרש לכל אחד.

קירבתו של רבן גמליאל לדעותיהם של בית שמאי עולה גם מתוספתא סנהדרין ראש פי"ג. באותו פרק באות שלוש מחלוקות בעניין עולם הבא וגיהינום. המחלוקות הן: (א) האם קטני רשעי ארץ יש להם חלק לעולם הבא; (ב) האם צדיקים שבגויים יש להם חלק לעולם הבא; (ג) כיצד נידונים הרשעים והבינונים. במחלוקת השלישית חלוקים בית שמאי ובית הלל, שלדעת הלל "רב חסד מטה כלפי חסד ועליהן אמר דוד: אהבתי כי ישמע ה' (תהלים קטז, א)". במחלוקת השנייה מייצג את בית הלל רבי יהושע, הסבור שיש צדיקים באומות שיש להם חלק לעולם הבא, בניגוד לדעת רבי אליעזר השמתי, הסבור ש"כל גויים אין להם חלק לעולם הבא". במחלוקת הראשונה סבור רבי יהושע, שקטנים בני רשעי ארץ יש להם חלק לעולם הבא, בניגוד לדעתו של רבן גמליאל, הנוקט בקו התומרה של בית שמאי והסבור שקטנים בני רשעי ארץ[68*] אין להם חלק לעולם הבא[68**].

אמנם מצוים לאידך מספר הלכות מצומצם, שבהם מהלך רבן גמליאל בשיטת

66 במעשה על תולדותיו של הלל ביומא לה ע"ב נזכר שומר הפתח בבית מדרשם של שמעיה ואבטליון, אולם כפי שהראיתי במקום אחר, אין לסיפור על תולדות הלל בבבלי כל משמעות היסטורית ראה S. Safrai, Scripta Hierosolymitana XXII (1971), pp. 220-223.

67 השווה גינצברג, שם, עמ' 187—188.

68 ראה אלון, שם, עמ' 221—222.

68* כך גם בילקוט מכירי לתהלים (קא ע"א) בשם התוספתא, אולם בכ"י וינה ובדפוס ראשון ובאור זרוע, ח"ב, הלכות אבילות סי' תכח (פח ע"ג) בשם התוספתא: "רשעי ישראל", וכן בבלי סנהדרין קי ע"ב.

68** בבבלי שם מייצג את בית הלל רבי עקיבא.

This content downloaded from 129.98.102.23 on Fri, 16 Dec 2022 05:12:20 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

בית הלל, אלא שרובן אינן אלא לפי פירוש הבבלי, ויש מהם שנוסחם מסופק; ואין לנו הלכות שמשתמע מהן בצורה חד משמעית, שרבן גמליאל מהלך בשיטת בית הלל, פרט להלכה אחת, שבה מהלכים רבן גמליאל ורבי יהושע בשיטת בית הלל, אך לזו ישנה סיבה מיוחדת. נמנה אותן אחת לאחת.

בפסחים ראש פרק ב שנינו: "כל שעה שמותר לאכול מאכיל לבהמה לחיה ולעופות ומוכרו לנכרי ומותר בהנאתו". משנה זו נסתמה כדעת בית הלל, שכן שנינו בתוספתא פסחים א ז: "בראשונה היו אומ' אין מוכרין חמץ לנכרי ואין נותנין לו במתנה, אלא כדי שיאכלנו עד שלא תגיע שעת הביעור, עד שבא ר' עקיבא ולמד שמוכרין ונותנין מתנה אף בשעת הביעור. אמ' ר' יוסה אילו דברי בית שמי ואלו דברי בית הלל הכריע ר' עקיבא לסייע דברי בית הלל"[69]. בבבלי פסחים כא ע"א פותחת הסוגיה: "כל שעה שמותר לאכול מאכיל הא כל שעה שאינו מותר לאכול אינו מאכיל... אמר רבה בר עולא מתניתין רבן גמליאל דתנן[70] רבן גמליאל אומר חולין נאכלין כל ארבע תרומה כל חמש ושורפין בתחילת שש והכי קאמר כל שעה שמותר לאכול כהן בתרומה ישראל מאכיל חולין". ברם אין כל הכרח לקבל את פירוש הבבלי, כשם שאין הכרח להקשות את קושיית הבבלי. המשנה אינה דנה בבעיית השעות, שעה רביעית ושעה חמישית, ולא בבעיית תרומה וחולין, אלא בשאלה שנחלקו בה בית שמאי ובית הלל: האם מותר להניח לפני בהמתו ולתת לנכרי חמץ, בשעה שמותר עדיין, גם אם אין ודאות שהבהמה או הנכרי יסיימו את אכילתם לפני ראשית זמן הביעור. אין מחלוקת זו אלא מעין אותה מחלוקת שמצינו בין בית שמאי לבית הלל לגבי שבת, שבית שמאי אוסרים להתחיל כל מלאכה או למסור מלאכה לנכרי, אלא אם כן מובטחים שהנכרי יסיימה לפני השבת. לעיל ראינו, כי אדרבה, בהלכה זו מהלך רבן גמליאל בשיטת בית שמאי. גם הסוגיה בבבלי פסחים מקשרת את משנתנו למחלוקת בית שמאי ובית הלל, כשם שהסוגיה בשבת מצרפת מחלוקת בית שמאי ובית הלל בעניין חמץ למחלוקותיהם בשבת[71].

במשנה סוכה ג ט אנו שונים: "והיכן היו מנענעין? ב'הודו לה' תחילה וסוף וב'אנא ה' הושיעה נא' דברי בית הלל ובית שמאי אומרים: אף ב'אנא ה' הצליחה נא'. אמר רבי עקיבא: צופה הייתי ברבן גמליאל וברבי יהושע שכל העם היו מנענעין את לולביהן, והן לא נענעו אלא ב'אנא ה' הושיעה נא'". לפי הנוסח שלפנינו בא רבי עקיבא להעיד, שכל העם נהג כבית שמאי ונענע גם ב"אנא ה' הצליחה נא" ואילו רבן גמליאל ורבי יהושע עמו נהגו כבית הלל. ואמנם כך הנוסח ברוב ספרי המשנה, אולם מצינו כמה ספרים הגורסים את המחלוקת בהיפוך. כך במשנה שבכי"מ ובכי"מ השני וכן באור זרוע (סימן שיא) ויראים השלם סי' תכ"ב (רמג ע"ב) ובפירוש רבי יהונתן הכהן מלוניל והמאירי. ופירש המאירי: "שכל העם היו מנענעים ר"ל בהצליחה נא כדברי בית הלל והם לא היו מנענעים אלא באנא ה' הושיעה נא". וכיוצא בו במגן אבות עמ' קמט[72]. נראים הדברים,

69 מעין ברייתא זו גם ברייתא בבבלי פסחים כא ע"א ובשבת יח ע"ב.
70 פסחים א ה.
71 ראה הערה 69.
72 ראה דקדוקי סופרים, עמ' 117, סימן כ ואפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, עמ' 359.

This content downloaded from 129.98.102.23 on Fri, 16 Dec 2022 05:12:20 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

שהדין עם המיעוט שבספרים, שכן דברי בית שמאי לעולם קודמים לדברי בית הלל, ומסתבר שהנוסח ברובם של הספרים תוקן, כיוון שקשה היה להם, שהרי רבן גמליאל ורבי יהושע מבית הלל וכיצד ינהגו כבית שמאי[73]. אולם כפי שראינו, רבן גמליאל נהג בהלכות הרבה כבית שמאי ואף רבי יהושע, שבוודאי מייצג את בית הלל, אינו מנוע מלנהוג בהלכה מסוימת כבית שמאי, שכן לא היתה הכרעה כללית ומחייבת לנהוג בכל ההלכות כבית הלל.

במשנה פאה ו ה—ו שנינו: "שני עמרים שכחה, ושלושה אינן שכחה: שני ציבור זיתים והחרובין — שכחה ושלושה אינן שכחה... אלו כדברי בית הלל. ועל כולן בית שמאי אומרים שלושה לעניים וארבעה לבעל הבית. העומר שיש בו סאתים ושכחו, אינו שכחה; שני עמרים ובהם סאתים — רבן גמליאל אומר לבעל הבית וחכמים אומרים: לעניים. אמר רבן גמליאל: וכי מרב העמרים יופי כח של בעל הבית או הורע כוחו? אמרו לו יופי כוחו. אמר להם ומה אם בזמן שהוא עומר אחד ובו סאתים ושכחו אינו שכחה, שני עמרים ובהם סאתים אינו דין שלא יהוא שכחה? אמרו לו: לא אם אמרת בעומר אחד שהוא כגדיש, תאמר בשני עמרים שהן ככריכות?" לכאורה נראה, שחכמים ורבן גמליאל נחלקו אליבא דבית הלל, הסוברים שרק שני עמרים הם שכחה, שאילו הלכו בשיטת בית שמאי היו נחלקים בשלושה עומרים. ברם התידוש הוא בשיטת רבן גמליאל, שאף על פי שהם שני עומרים בלבד, אינם שכחה, אלא של בעל הבית מכיוון שהם גדולים. אילו נחלקו בשלושה עומרים, לא היינו יודעים מה הדין לדעת רבן גמליאל בשני עומרים, אבל אם בשני עומרים סבור רבן גמליאל שהם כבר של בעל הבית, על אחת כמה וכמה בשלושה עומרים. אולם לא למדנו מה דעת החכמים בשלושה עומרים: האם סוברים הם כדעת בית הלל או כדעת בית שמאי? אין לפנינו במחלוקת רבן גמליאל וחכמים הכרעה לא כבית שמאי ולא כבית הלל. אדרבה; נראה בעיני, שאף כאן קרוב יותר רבן גמליאל לשיטת בית שמאי, שכן בראש הפרק ישנה מחלוקת בין בית שמאי ובין בית הלל: "כל עמרי השדה של קב קב ואחד של ארבעת קבים ושכחו — בית שמאי אומרים: אינו שכחה ובית הלל אומרים: שכחה". הרי שבית שמאי סבורים, שאם בכל השדה העומרים הם בני קב ואחד מהם בולט בגדלו — אינו שכחה. המחלוקת במשנה ו אינה בדיוק המחלוקת שבין בית שמאי ובית הלל, שכן מדובר בה בעומר אחד גדול ביותר, בעומר שיש בו סאתים (=12 קב), שכולם מודים שאינו שכחה, ורבן גמליאל וחכמים נחלקו בשני עומרים, שיש בכל עומר סאה, ומכל מקום רבן גמליאל, הסבור ששני עומרים גדולים אין בהם שכחה, קרוב יותר לדברי בית שמאי שבראש הפרק, אם כי אינו מוציא את בית הלל, לא זה שבראש הפרק ולא את זה שבמשנה ה.

דמאי ג א: "מאכילין את העניים דמאי ואת האכסניה דמאי. רבן גמליאל היה מאכיל את פועליו דמאי". קרוב להניח, שהתנא של משנתנו ביקש להביא סיוע מנוהגו של רבן גמליאל להלכה שמאכילין את העניים ואת האכסניה דמאי.

73 מו"ר מהרי"ן אפשטיין סבור, שרבי עקיבא חלוק על תנא קמא דמתניתין וסבור היה שהמחלוקת מוחלפת "שכן ר"ג ור' יהושע מבית הלל הם".

This content downloaded from 129.98.102.23 on Fri, 16 Dec 2022 05:12:20 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

שלא כבמקרים רבים אחרים, שמנהגו של רבן גמליאל היה היסוד של ההלכה, הרי לפנינו המעשה, מעשה רבן גמליאל בפועליו, הוא עניין בפני עצמו והלכה בהיתר לדאכיל את העניים ואת האכסניה הוא עניין בפני עצמו, והתנא של המשנה או עורכה של המשנה צרף את המעשה להלכה, מפני שנראו היו בעיניו קרובים. למשנתנו, המצוטטת מספר פעמים בתלמוד הבבלי, מוסיף רב הונא: "תנא: בית שמאי אומרים אין מאכילין את העניים ואת האכסניה דמאי ובית הלל אומרים: מאכילין את העניים דמאי ואת האכסניה דמאי"[74], אולם ברייתא זו אינה בתוספתא, אף על פי שהתוספתא מביאה את מעשה רבן גמליאל[75]. כיוצא בדבר מחלוקת זו אינה מובאת בירושלמי, הנושא ונותן בהלכה זו. ספק רב אם רשאים אנו לראות לפנינו מסורת מוסמכת של מחלוקת בית שמאי ובית הלל. ייתכן ויש כאן מעין "מכללא איתמר" שנבנתה וצורפה מדעות דומות, והרי שנינו בהמשכה של אותה משנה, בראש פרק ג של דמאי: "בית שמאי אומרים: נותנין את המעושר לשאינו מעשר ואת שאינו מעושר למעשר ותכמים אומרים: גובין סתם ומחלקין סתם והרוצה לתקן יתקן". ייתכן ובמסורת הלימוד הבבלי ראו מקבילה בין דעת תכמים, שגובין סתם ומחלקין סתם, לבין ההלכה שבריישא, אם מאכילין את העניים והאכסניה דמאי, והניחו שכשם שבסיפא חלוקין בית שמאי, אף בריישא חלוקים בית שמאי, ודעת החכמים נשנתה כדעת בית הלל. המושג "אכסניה" בניגוד לאכסנאי — ואכסנאים — בספרות התנאים והאמוראים פירושו כרגיל חובת כלכלת חיילים נכריים, העוברים ממקום למקום או שוהים זמן מה בביתו של האזרח, ובספרותנו הוא נזכר מחמת הבעיות ההלכתיות הקשורות באירוחם של נכרים[75*]. תופעה זו של חיילים נכרים, שמטילים אותם בכפיה על בתים בישראל, ספק גדול אם היתה ידועה בימים שבפני הבית, והרי כל מחלוקותיהם של בית שמאי (או כמעט כולן) משתקפת בהן המציאות של ימי הבית, ואין בהם דבר, או כמעט אין בהם דבר, מן הימים שלאחר התורבן[76]. אף הבחנה זו מקרבתנו להנחה, שלפנינו פרשנות בבלית ולא מחלוקת של בית שמאי ובית הלל, אשר רבן גמליאל הלך בה בשיטת בית הלל. יתר על כן; בתוספתא, המביאה אף היא את מעשה רבן גמליאל, אנו קוראים: "רבן גמליאל היה מאכיל את פועליו דמאי ומודיע", כלומר, לא שהיה מאכיל את פועליו מן הדמאי, מעין דעת בית

74 שבת קכז ע"ב; עירובין יז ע"ב; לא ע"ב; פסחים לה ע"ב; סוכה לה ע"ב. דברי רב הונא מצויים גם בברכות מז ע"א. אולם שם מצויים רק דברי בית שמאי. אמנם בכ"י מינכן נמצאים גם דברי בית הלל, אך כמעט בכל הנוסחאות נמצא כבדפוסים.

75 תוספתא דמאי ג טו.

75* לעניין שביעית אמור בספרא בהר: "הגרים עמך — לרבות את האכסניא" (קו ע"ג) ועל זה מוסיף בירושלמי ר' לעזר: "זו אכסניה של גוי" (פאה ראש פ"ג). אמנם מצויה שיטה בירושלמי שמפרשת משנתנו באכסנאים מישראל, העוברים ממקום למקום, ולכן מותר להאכילם דמאי, אולם הדברים רחוקים מפשוטה של משנה.

76 ראה ז' פראנקעל, דרכי המשנה, תרפ"ג, עמ' 54. לעומתו ראה את דבריו המפליגים של יצחק אייזיק הלוי, דורות הראשונים, ח"ב, 1967, עמ' 584 ואילך. דעת המחבר נוטה לדבריו של אייזיק הירש וייס, דור דור ודורשיו, ח"א, 1911, עמ' 173—174. ראה עוד במחקריו של A. Gutmann ב־H.U.C.A. 28 (1957), עמ' 371—373 ובספר היובל לאברהם וייס, 1964, עמ' 94—95.

This content downloaded from 129.98.102.23 on Fri, 16 Dec 2022 05:12:20 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

הלל לפי הבבלי שפועליו בתזקת "עניים", כפי שפרשו כמה מן המפרשים, אלא שהיה מודיע להם שהוא נותן להם דמאי והמקפידים לעשר יכלו לעשר. אולי אין נוהג זה תואם בדווקא לדעת בית שמאי לפי הבבלי, שאין מאכילין את העניים ואת האכסניה דמאי, או לדעת בית שמאי במשנה, שמקפידין לעשר למי שאינו מעשר, אך אין זו גם דעת בית הלל לפי הבבלי ולא דעת התנא קמא במשנתנו.

רק אם נפרש את משנתנו כאחת השיטות בירושלמי, שמשנתנו מדברת בעניים חברים ובאכסניה יהודית העוברת ממקום למקום ואינה נשארת ללון, פירוש שקשה להלמו מכמה טעמים, ונצרף לשיטה זו את הברייתא שבירושלמי "תני צריך להודיע" ואף נצרף לכך את התוספתא, שרבן גמליאל הודיע לפועליו, ונצרף לכך את ה"ברייתא" שבבבלי, שזו מחלוקת בית שמאי ובית הלל[77] — אם נצרף כל הדברים הללו לידי מעשה מקשה אחד, נוכל להסיק, שרבן גמליאל מהלך, או לפחות קרוב, לשיטת בית הלל בהלכה, אך כמובן שאין כל הצדקה לכך וקשה ביותר ליצור מקשה אחידה זו.

רק בהלכה אחת מצינו במפורש ובמוברר כי רבן גמליאל מהלך בשיטת בית הלל. במשנת מעשר שני ב ז אנו שונים: "בית שמאי אומרים: לא יעשה אדם את סלעיו דינרי זהב ובית הלל מתירין. אמר רבי עקיבא: אני עשיתי לרבן גמליאל ולרבי יהושע אף כספן דינרי זהב". טעמה של המחלוקת מסתבר, כפי שאמור בבבלי בבא מציעא מה ע"ב, שבית שמאי חוששים, שמא יתעכב מלעלות לירושלים עד שיגיעו סלעיו לשוויו של דינר זהב, ובית הלל אין חוששים לכך. מסתבר איפוא, כי בימים לאחר התורבן, כשפדיון מעשר שני לא הועלה לירושלים אלא נאגר ונשמר עד שייבנה בית המקדש, אף בית שמאי לא היו אומרים לעשות את הסלעים זהב, ורבי עקיבא מוסר, שאיש לא חשש יותר, ולא רק רבי יהושע אלא אף רבן גמליאל.

כללו של דבר: בעוד שמצינו בכמה וכמה הלכות במשנה ובברייתות במפורש ובמודגש, שרבן גמליאל מהלך בשיטת בית שמאי, כמעט ולא מצינו הלכה אחת או מסורת מובטחת אחת, שבה נוקט רבן גמליאל בשיטת בית הלל. כיוצא בו ראינו סוגיות בשני התלמודים, המניחות בפשטות כי רבן גמליאל מהלך בשיטת בית שמאי, או אף מחמיר מהם. אין איפוא לראות בעובדה, שרבן גמליאל היה נשיא בשלשלת הנשיאים מבית הלל, גורם להכרעה כבית הלל, או אף להתרוחותה של ההלכה כבית הלל בדור יבנה. זאת ועוד: רבן גמליאל נזכר כנשיא או כאדם העומד בראש הסנהדרין, הנוהג ביד חזקה בהכרעת ההלכה וטוען לזכות היתר שבידו בהכרעת ההלכה, ואף עולה בידו, לפחות בכמה מקרים, לכפות דעתו על החכמים, כמעשה ההכרעה בעניין תפילת ערבית רשות או חובה[78] וכמעשה בעניין המשך תעניות ציבור בימי תנוכה[79]: "כל זמן שהיה רבן גמליאל קיים היתה הלכה נוהגת בדבריו[80], לאחר מיתתו[81] של רבן גמליאל בקש ר'

77 כך פירשו הר"ש משנץ, ר"ש סיריליאו ואחרים.
78 ירוש' ברכות ד (ז ע"ג—ע"ד); בבלי שם כו ע"ב—כח ע"א.
79 תוספתא תעניות ב ה.
80 כך בכ"י וינה. בדפוס ראשון: כדבריו. בב"י ערפורט: כדברי, ובכ"י לונדון: היתה הלכה הולכת כדברי ר"ג. 81 מכאן ואילך מצויה המסורת גם בבבלי עירובין מא ע"א.

This content downloaded from 129.98.102.23 on Fri, 16 Dec 2022 05:12:20 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

יהושע לבטל[82] את דבריו, עמד ר' יוחנן בן נורי על רגליו ואמר: חזי אנא, בתר רישא גופא אזיל, כל זמן שהיה רבן גמליאל קיים היתה הלכה נוהגת כדבריו, עכשיו שמת בקשתם לבטל את דבריו אמ' ר' יהושע אנו שומעין לך[83]. נקבעה הלכה כדברי רבן גמליאל, ולא ערער אדם על דבריו".

ייתכן כי ראשית ההכרעות כבית הלל נפתחת כבר בימי רבן יוחנן בן זכאי, אולם מסתבר, שלא היה להן המשך בימי רבן גמליאל, ורק לאחר מותו — בהוראתם של חכמים כרבי יהושע ורבי עקיבא ובמיוחד רבי עקיבא בהוראותיו ובמשנתו — נתרווחה ההלכה כבית הלל. מצינו במפורש במשניות ובברייתות, שרבי עקיבא מכריע או "מלמד" כבית הלל, והכרעה זו ו"לימוד" זה שנויים בסתם במשנתנו, או שסתם משנה אינה אלא דעת בית הלל לפי נוסח המחלוקת שרבי עקיבא שנאה. רוב הדוגמאות לכך הובאו בדיונו של מהרי"ן אפשטיין על משנת רבי עקיבא[84] ולכן נוכל להסתפק בשתיים־שלוש דוגמאות בולטות.

(א) במשנת אהלות ט ז ג—ד נשנה מתי נקבע שדה כחשוד כשכונת קברות וכיצד יש לבדוק את השטח על מנת לקבוע את טהרתו. במשנה ג נאמר, שאם מצא שני מתים נוטלם ואין חייב לבדוק, אבל שלושה חייב לבדוק. הלכה זו היא ממשנת רבי עקיבא, כפי שיוצא מדברים שאמר רבי עקיבא לרבי ישבב בתוספתא אהילות טז ג. במשנה ד מוסבר כיצד נעשית בדיקה זו: הבודק בודק אמה על אמה, ומניח אמה. צורת בדיקה זו, שנשנית כאן בסתם, היא דעת בית הלל לפי הנוסח ששנה אותה רבי עקיבא, שכן אנו שונים בתוספתא אהילות שם ו: "הבודק בית שמאי אומרים בודק שתים ומניח אמה ובית הלל אומרים בודק אמה ומניח אמה דברי רבי עקיבא וחכמים אומרים: בית שמאי אומרים בודק אמה ומניח אמה ובית הלל אומרים: בודק אמה ומניח שתים".

אולם מפורשת יותר היא ההלכה הבאה:

(ב) במשנת פסחים ב א שנינו: "כל שעה שמותר לאכול (חמץ) מאכיל לבהמה לחיה ולעופות ומוכרו לנכרי". מן ברייתא המצויה בבבלי[85] אנו למדים, כי נחלקו בכך בית שמאי ובית הלל: "בית שמאי אומרים: לא ימכור אדם חמצו לנכרי אלא אם כן יודע בו שיכלה קודם הפסח ובית הלל אומרים: כל שעה שמותר לאכול מותר למכור", ובתוספתא פסחים א ז שנינו: "בראשונה היו אומ': אין מוכרין חמץ לנכרי ואין נותנין לו במתנה, אלא כדי שיאכלנו עד שלא תגיע שעת הביעור, עד שבא ר' עקיבא ול[י]מד[86] שמוכרין ונותנין מתנה אף בשעת הביעור. אמ' ר' יוסה אילו דברי בית שמאי ואלו דברי בית הלל, הכריע ר' עקיבא לסייע

82 בבבלי: להפר, אולם בכי"מ, ראשונים וכ"י: לבטל. ראה דקדוקי סופרים לעירובין, עמ' 153, הערה ג.

83 מתוך הנוסחה שבכ"י לונדון, ערפורט והבבלי נראה שיש לגרוס "יהושע אין אנו שומעים לך", והם המשך דברי ר' יוחנן בן נורי. ראה ליברמן בפירושו, עמ' 1089.

84 מבואות לספרות התנאים, 1957, עמ' 71—87. ראה עוד ש' ספראי, ר' עקיבא בן יוסף, 1970, עמ' 40—41.

85 פסחים כא ע"א; שבת יח ע"ב והשווה התוספתא בהמשך דברינו.

86 כך בכ"י ערפורט דפוס ראשון, כ"י לונדון ובקטע מן הגניזה.

This content downloaded from 129.98.102.23 on Fri, 16 Dec 2022 05:12:20 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

דברי בית הלל". מן התוספתא משמע, שעד שבא רבי עקיבא נהגה ההלכה כבית שמאי ורבי עקיבא הוא שהכריע כבית הלל[87].

בלשון אחר מצינו תופעה זו בהלכות נדרים. במשנת נדרים ט ו: "פותחין בימים טובים ובשבתות (כדי למצוא פתח להתירו). בראשונה היו אומרים: אותם הימים מותרין, ושאר כל הימים אסורין עד שבא רבי עקיבא ולימד, שהנדר שהותר מקצתו הותר כולו". משתי משניות השנויות בפרק ג משנה ב ומשנה ד מסתבר, שבשאלה זו חלוקים היו בית שמאי ובית הלל. במשנה ב: "ראה אותן אוכלים תאנים, ואמר: הרי עליכם קרבן ונמצאו אביו ואחיו והיו עמהן אחרים — בית שמאי אומרים: הן מותרין, ומה שעמהן אסורין. ובית הלל אומרים: אלו ואלו מותרין". כיוצא בו במשנה ד: "קונם אשתי ובני נהנין לי — בית שמאי אומרים: אשתו מותרת, ובניו אסורין. ובית הלל אומרים: אלו ואלו מותרין". בית שמאי ובית הלל חלוקים באותה הלכה שרבי עקיבא לימד, שנדר שהותר מקצתו הותר כולו. וכך הבינו את ההלכה שני התלמודים. בתלמוד הירושלמי בנדרים ג (לת ע"א): "רבי שמעון בר לקיש בעא קומי ר' [יוחנן מה][88] בא רבי עקיבה להוסיף על דברי בית הלל". כיוצא בה הסוגיה בבבלי כה ע"ב מקבלת את ההנחה, שדברי רבי עקיבא תואמים את דברי בית הלל. לפנינו דוגמא נוספת, שבראשונה נהגו כבית שמאי, ורק בדור יבנה התרווחה דעת בית הלל בשל לימודו והכרעתו של רבי עקיבא.

במשנה ובשני התלמודים מסופר על התנגדותו של רבי טרפון להכרעה כבית הלל עד כדי סיכון עצמו[89]. אולם אין זו התנגדות להכרעה כללית סתמית כבית הלל, אלא להכרעות בהלכות מסוימות, בדין קריאת שמע, שביקש לקרוא קריאת שמע כשהוא מוטה בדווקא כדעת בית שמאי ובאי הסכמתו ששומרים יפקחו על פירות שביעית ויחלקון בפיקוח של בית דין, כדעת בית הלל. וכלשון הירושלמי: "באילין תרתין מלייא נהג רבי טרפון כבית שמאי וסכין"[90]. אין לנו הוכחה מכרעת לקביעת זמנן של התנגשויות אלו שבין רבי טרפון וחכמים, אבל קרוב להניח, שלא ארעו אלא בהמשך ימיה של יבנה, כשרבי טרפון הוא כבר חכם מפורסם וגדול בעמו, שהרי רבי טרפון היה בימי הבית רק נער קטון, שלא הגיע למצוות ועלה לדוכן רק כנלווה וכנספח לדודו המבוגר[91]. והרי אנו נמצאים בדור השני של יבנה בימיו של רבי עקיבא. מברייתא אחרת, הנמצאת בתוספתא, במדרש תנאים ובתלמודים[92], אנו למדים על התנגשות בין רבי ישמעאל ורבי אלעזר בן עזריה: רבי ישמעאל הקפיד לנהוג כבית הלל בדין קריאת שמע, בניגוד לרבי

87 מעין הלכה זו שנינו אף לגבי שבת וראה לעיל עמ' 31 והערה 48.

88 כצ"ל לפי הצעת רבינוביץ בשערי תורת ארץ ישראל, ת"ש, עמ' 402. הגהה זו נראית לי יותר מאשר הצעת בעל קרבן העדה: "[חנינא מה]", אשר אותה קיבל אפשטיין, שם, עמ' 75.

89 ברכות א ג; ירושלמי שם א (ג ע"ב); שם שביעית ד (לה ע"ב); בבלי ברכות יא ע"א.

90 ירושלמי שביעית שם. ראה ספראי, תרביץ לה (תשכ"ו), עמ' 314—317.

91 קידושין עא ע"א. והשוה ירושלמי יומא ג (מ ע"ד).

92 תוספתא ברכות א ד; ספרי דברים לד (62); ירושלמי יומא א (ג ע"ב); בבלי ברכות יא ע"א.

This content downloaded from 129.98.102.23 on Fri, 16 Dec 2022 05:12:20 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

אלעזר בן עזריה שנהג כבית שמאי. אף כאן אנו נמצאים בדור שני של יבנה, שעה שרבי ישמעאל, אשר אף הוא היה נער צעיר, "תינוק", בימי החורבן[93], כבר חכם גדול בעמו. במעשה אחרון זה נאמר, שרבי ישמעאל הקפיד להפגין ולהזקף ולקרוא קריאת שמע כדעת בית הלל, "שלא יראו התלמידים ויעשו קבע כדבריך". והריגו שוב ושוב נמצאים למדים, שאין הלכה נקבעת בהכרעה כללית אחת כדברי בית הלל, אלא בתהליך של הכרעות בודדות, ועל כל הלכה והלכה ייתכן ונקבעה הלכה כבית שמאי, כשם שמצינו לאורך דיוננו הלכות בודדות שנקבעו כבית שמאי.

לשם חיזוק דברינו נעלה עוד מסורת אחת: בשבת כא ע"ב חלוקים בידוע בית שמאי ובית הלל בהלכות נר חנוכה, שבית שמאי אומרים שביום ראשון מדליק שמונה נרות ומכאן ואילך פותח והולך, ובית הלל אומרים — יום ראשון מדליק נר אחד ומכאן ואילך מוסיף והולך. ועל מחלוקת זו מוסיף רבה בר בר חנה בשם רבי יוחנן: "שני זקנים היו בצידן אחד עשה כבית שמאי ואחד עשה כדברי בית הלל". ודאי שאפשר לומר, שמסורת זו הגה מימים ראשונים, קודם שהכריעו בהכרעה כללית שהלכה כבית הלל, אולם בספרות התלמודית מצויים מספר ניכר של מעשים בחכמים בעיר צידון[94], וכולם הם מסורות מימי דור אושא ואילך. כמה מן המסורות נמסרות בידי חכמי דור אושא[95] ואחרות מספרות על מעשיהם של חכמי דור אושא בצידון[96] או על חכמי בני צידון[97]. אף מסורת זו, הנמסרת על ידי רבי יוחנן, יש להניח שאינה מספרת על דורות קדומים, לפני שיצאת "בת קול", אלא על דור אושא, שהיה זקן שנהג כבית הלל לעומת חבירו שנהג כבית שמאי. מתוך המסורות המרובות מסתבר, שהקשרים בין החכמים שבגליל לבין צידון בדור אושא היו תכופים ומרובים, ואין העיר צידון

93 גיטין נח ע"א.

94 בספר הישוב, כרך ראשון, ח"א, עמ' 129—130 ערך ש' קליין חמש עשרה מסורות. טוביה כהנא בהשלמותיו (נתפרסמו בסיני כרך פ [תשל"ז], עמ' 49) לא מצא מקורות נוספים, אולם ברשימות שלי ערוכים למעלה משלושים מסורות, וברובן ממקורות תנאיים. כפי שהעיר קליין, ייתכן שכמה מן המקורות מתייחסים לבית ציידא, אולם אין ספק, שרובם מתייחסים לצידון, עיר החוף בצפון ארץ ישראל. בדיקת כתבי היד של צורת כתיבת שם המקום: צידה — צידן — צידון, אינה מביאה, כנראה, לשום תוצאות.

95 גיטין ז ה מפי רבן שמעון בן גמליאל; גיטין ד ד מפי רבי יוסי בר יהודה וכיוצא באלו. במסורת אחת, השנויה בשבת קטו ע"ב, אנו קוראים על אחד בצידון, שכתב את הברכות והלך רבי ישמעאל לבדקו, אולם במקבילות של מעשה זה בתוספתא (שם יג ד) ובירושלמי (שם טז [טו ע"ג]) ובמסכת סופרים (טו ד) לא נזכרת צידון. אולם צידון נזכרת בנוסחאות שבבבלי (ייתכן בהשפעת מעשה הגוי בצידן, שכתב ספרים, הנזכר בתוספתא גיטין ג ז ובבלי שם מה ע"ב) אך השם ר' ישמעאל, שקדם לדור אושא, אינו מובטח שכן בהלכות גדולות (ד"ו יח ע"ג; ד"ב עמ' 93; מקיצי נרדמים עמ' 187) "והודיעו את ר' ישמעאל בר' יוסי". והרי שוב חכם בן דור אושא.

96 בולט בכך ר' שמעון, שכנראה שהה בצידון זמן מסוים, והריהו מספר כמה פעמים על מעשיו שם (ראה תוספתא תרומות ז יב; תוספתא זבחים א ח; תוספתא נדה ו ו ועוד הרבה).

97 שני חכמים בדור זה נקראים על שם צידון: אבא גוריון איש צידון (סוף משנת קידושין וראש אסתר רבה בשם רבן גמליאל) ואבא יודן איש צידן (תוספתא אהילות יח ז ותוספתא יבמות יד ז ועוד).

This content downloaded from 129.98.102.23 on Fri, 16 Dec 2022 05:12:20 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

אלא עדות על מציאות, שכמוה היה אפשר למצוא בכל עיר וריכוז חכמים שבגליל. ייתכן אף שרבי יוחנן מספר על הימים שחי או ביקר בהם בצידון[98] ופגש בה שני זקנים. כך או כך: אף לאחר דור יבנה היו הלכות, שבהן נהג זקן אחד כבית הלל והאחר כבית שמאי.

מעתה מן הראוי לשוב לבדוק את משמעותו של הכלל "לעולם הלכה כדברי בית הלל". כלל זה מצוי גם בתוספתא וגם בשני התלמודים[99]. אלא שבשני התלמודים נתפס כלל זה כשלב שני בתולדות המחלוקות בין בית שמאי לבין בית הלל, שמלכתחילה אמרו שרשאי אדם להלך או כבית שמאי או כבית הלל, ולכשיצאת בת קול אמרו: "לעולם הלכה כדברי בית הלל". ברם כפי שהערנו בראשית דברינו, מבנה המסורת ברור רק בתלמוד הירושלמי: תחילה נאמר, שכל הרוצה יכול לנהוג או כבית שמאי או כבית הלל, אבל משיצאת בת קול — לעולם הלכה כבית הלל. בתלמוד הבבלי הדברים ערוכים בצורה בלתי הגיונית: תחילה נקבע הכלל, שלעולם הלכה כבית הלל, ואחר כך נאמר, שאפשר לנהוג או כבית שמאי או כבית הלל. התלמוד הבבלי מקשה על כך ומתרץ: "לא קשיא כאן קודם בת קול כאן לאחר בת קול". אולם נשאלת השאלה, לשם מה לערוך את הדברים בצורה בלתי הגיונית. יתר על כן; צורה בלתי הגיונית והפוכה זו שנויה בתוספתא, ואין התוספתא מסבירה את הסתירה הבולטת[100]. האם לא נהא רחוקים מפשוטם של דברים אם נאמר, שהדברים "לעולם הלכה כדברי בית הלל" אין פירושם שההלכה כדברי בית הלל בכל הלכה והלכה בצורה מוחלטת ומחייבת, כפי שהובנו הדברים בהמשך דורות האמוראים או אף לקראת סוף תקופת התנאים. הכלל "לעולם הלכה כדברי בית הלל" יכול איפוא לבוא ליד הכלל, שכל אחד ואחד יכול להלך בשיטת בית שמאי או בשיטת בית הלל. לפי דברים אלו אין "לעולם" זה אלא ציון, כי כרגיל ההלכה היא כבית הלל, אך אין כלל זה מקיף את כל המחלוקות כולן בצורה חד משמעית. רק בהמשך הדורות, כשיותר ויותר הלכות נקבעו כבית הלל, וכשנשתלטה ההלכה של בית הלל על כל בתי המדרשות, החלו לתפוס כלל זה כמחייב בכל מקרה ומקרה, ובבבלי הסבירו, שהדברים על חופש הבחירה היו לפני שיצאת "בת קול", ובירושלמי אפילו נחתכה הברייתא והדברים נערכו, כפי שהתהליך נתפס בהמשך הדורות.

כללו של דבר: הנטייה כבית הלל החלה בראשית תקופת יבנה, במעשיו של התלמיד הגדול מבית הלל, רבן יוחנן בן זכאי. מגמה זו התרווחה במשנתו של רבי עקיבא, "אבי המשנה", בדורו ולדורות. ההלכה כבית הלל אמנם נקבעה ביבנה, אך לא כמעשה חד פעמי, ולא בצורה מוחלטת, וכמה וכמה הלכות נשארו בלתי מוכרעות או אף הוכרעה בהן ההלכה כבית שמאי.

98 בברכות לג ע"א אנו מוצאים: "אמר רבי בנימין בר יפת שאל ר' יוסי את רבי יוחנן בצידן ואמרי לה ר' שמעון בן יעקב דמן צור את ר' יוחנן".

99 ראה בראש דברינו, בהערות 6—8.

100 איני מהלך בזה בשיטתם של כמה חוקרים מובהקים. ראה לעיל בראשית דברינו וציון לדברי החוקרים בהערה 10.

This content downloaded from 129.98.102.23 on Fri, 16 Dec 2022 05:12:20 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

נספח

עוד לעניין יחסו של רבן גמליאל לשני הבתים

בהשלמותיו של ח' אלבק למסורת טהרות ט א (עמ' 574) כותב החכם, כי במשנה זו ובמשנת כלים כח ד רבן גמליאל משלים את דברי בית הלל ו"רבן גמליאל שהיה מבית הלל סובר שזוהי דעתם של בית הלל". במשנה בטהרות אנו קוראים: "זיתים מאימתי מקבלים טומאה? משיזיעו זעת המעטן, אבל לא זעת הקופה כדברי בית שמאי. רבן שמעון אומר: שעור זעה שלשה ימים. בית הלל אומרים: משיתחברו שלשה זה לזה. רבן גמליאל אומר: משתגמר מלאכתן". אלבק סבור, שרבן גמליאל מפרש את דברי בית הלל, אולם אין כל ראיה לכך, וקרוב לפרש כדברי בעל חסדי דוד לתוספתא (עמ' קמ), שרבן גמליאל מחמיר אף מדברי בית שמאי, שאפילו לא הזיעו זיעת המעטן אולם משנגמרה מלאכתם, מלאכת הבאתם למעטן, הרי הם מקבלים טומאה והוא מדייק מן הלשון שלא נאמר "עד שתגמר" אלא "משתגמר" מלאכתם, ואין בדעתו להביא יותר למעטן ואפילו לא היתה אלא זיעת הקופה הזיתים מוכשרים לקבל טומאה (הר"ח אלבק ז"ל לא ראה עדיין את דברי בעל חסדי דוד). אף במשנה בכלים כח אין בהכרח שרבן גמליאל מפרש אליבא דבית הלל. במשנה אמור: "מטפחות ספרים בין מצוירות בין שאינן מצוירות טמאות כדברי בית שמאי. בית הלל אומרים: מצוירות טהורות ושאינן מצוירות טמאות. רבן גמליאל אומר: אלו אלו טהורות". כולם מודים שכלים שאינם עשויים לשימושם של בני אדם טהורים וחלוקים באיזו מידה מטפחות ספרים עשויות לשמש גם בני אדם. רבן גמליאל אינו מפרש ואינו הולך בשיטת בית הלל. נכון שהוא מיקל מבית הלל, אבל הריהו מיקל גם מבית שמאי. הוא מיקל וחולק על שניהם, וכי רבי אליעזר אינו חולק לעתים על בית הלל ועל בית שמאי? ושמאי עצמו אינו חולק לפעמים על בית שמאי ובית הלל? (ראה עדויות א ז—ח).

This content downloaded from
129.98.102.23 on Fri, 16 Dec 2022 05:12:20 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms